

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.19.1>

Volume 8/3

2024 p. 1-23

OSMANLI RADİKAL BATICILARININ TRABLUSGARP İŞGALİ İLE SINAVI (MEHTAB DERGİSİ ÖRNEĞİ)

THE ORDEAL OF RADICAL WESTERNISTS DURING THE İTALIAN İNVİSION OF TRIPOLI (MEHTAB MAGAZINE EXAMPLE)

Ayfer ÖZÇELİK*

ÖZ

Orta çağ tecrübesinin etkisiyle, Avrupa'da yeni ve yakın çağlarda kilise ile mücadeleye giren çevrelerin büyük ölçüde başarılı olduğu 19. yüzyıla gelindiğinde, kökenleri eski Yunan filozoflarına kadar uzanan materyalizm giderek yaygınlık kazanmıştır. Bu durum Avrupa ile temasların arttığı bir dönemde, ülkelerinin kurtarılması arayışı içinde olan bir kısım Osmanlı aydınlarının da materyalist görüşleri benimsemesine yol açmıştır. Bu çalışma, üzerinde hak ettiği ölçüde durulmamış bir vülger (kaba) materyalist yayın organı olan ve Batı medeniyetinin seçme yapmadan, aynen iktibas ve tatbikini şiddetle öneren Mehtab Dergisi'nin, İtalya'nın Trablusgarb'a saldırısına verdiği tepki hakkındadır. Derginin Sosyal Darwinizm ile ilgili yayınları farklı çalışmaların konusu olduğundan, burada kısaca bahsi geçmiş ve bu çalışmada temel olarak bazı çevrelerde Avrupa ile ilişkilerin düzeleceği umutlarını tüketen, Osmanlı Devleti'ni yok oluşturan bir dizi olayın başlangıcı olan Trablusgarp işgalinin, radikal Batılılaşma taraftarları üzerindeki etkisine odaklanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Sosyal Darwinizm, Osmanlı Basını, Trablusgarb İşgali, Mehtab Dergisi.*

ABSTRACT

Influenced by the Middle Ages in Europe, the 19th century witnessed the success of movements that had opposed the church during the Early Modern Period and Modern Age. Concurrently, materialism, originating from ancient Greek philosophy, became more widespread. This occurred during a period of heightened contact with Europe and led some Ottoman intellectuals, striving to reform their country, to adopt

* Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, E-mail: aozcelik@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0714-9268, Denizli, Türkiye.

materialist views. This study examines the reaction of Mehtab Magazine, a vulgar materialist publication that has not been given as much attention as it deserves, and which strongly recommends the exact quotation and application of Western civilization without selection, to Italy's attack on Tripoli. Since the magazine's publications on Social Darwinism are the subject of different studies, they are briefly mentioned here. This study primarily focuses on the impact of the Tripoli occupation, which marked the onset of events that dashed hopes of improving relations with Europe in certain circles and contributed to the decline of the Ottoman Empire, particularly among proponents of radical Westernization.)

Keywords: *Social Darwinism, Ottoman Press, Occupation of Tripoli, Mehtab Magazine.*

Giriş

İtalya'nın Trablusgarp'ı İşgali

Avrupa'yı yeniden düzenleyen Viyana Kongresi'nde (1815), Piyemonte (Sardunya) Krallığı, Toskana, Modena, Parma Dukalıkları, Lucca (Luques) Prenslığı, Kilise Devleti ve Napoli Krallığı olarak yedi bölgeye ayrılan İtalya, Almanya'yla birlikte Avrupa'da birliğini en geç tamamlayan iki devletten biri olmuştur. İtalyan birliğinin kurulması için uzun süren çabalar, Piyemonte asillerinden Cavour kontu Camillo Benso'nun Avrupa dengeleri içinde yürüttüğü akılcı stratejilerle ve nihayetinde Roma şehrinin İtalya Krallığı'na katılımıyla 20 Eylül 1870'te başarıya ulaşmıştır.

Avrupa'da büyük devlet kabul edilmenin sahip olduğu sömürgelerle eş anlamlı sayıldığı bir dönemde, kendisine milli hedef olarak Terra İrredenta'yı¹ benimseyen ve Kuzey Afrika'ya yönelik stratejiler yürüten İtalya², Cezayir ve Tunus'u Fransa'ya kaptırıp, Etiyopya'da da istediğini elde edememiştir. Kuzey Afrika'da yayılma hırısında olan İtalya, Dışişleri bakanının parlamentoda resmen açıkladığı³, “*Barışçı Ekonomik Sızma*” stratejisine uygun olarak Trablusgarp'a yaptığı yatırımlarla işgal hazırlıklarına ivme

¹“*Terra irredenta (irredentismo Italiano): İtalya'nın kuzeyindeki Avusturya-Macaristan topraklarında yaşayan ve İtalyanca konuşan halkların topraklarından başlayarak, Doğu Akdeniz'in tamamını da içine alacak şekilde uzanan geniş toprakları kapsıyordu. Bu aslında Roma İmparatorluğu topraklarını yeniden ele geçirme hayalidir ve İtalyan emperyalizminin temelindeki mitti. 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında ortaya çıkan bu ideale dayanarak, İtalyan irredentistleri tarihsel olarak Kuzey Afrika coğrafyasının İtalya'nın dördüncü kıyası olduğunu iddia ediyorlardı. Bu yüzden 1911'de İtalya'nın Trablusgarp'ı işgali söz konusu olduğunda “L'Italia non Va, Ritorna” (İtalya gitmiyor, geri dönüyor) şeklinde savaşı sloganlar atılmıştı*” (Bk. Dağlar Macar, 2017, s. 947-986.)

² Kendisini Roma'nın devamı olarak gören İtalya'da milliyetçiler hükümeti Trablusgarp'ın işgali için teşvik ederken, İtalya'nın bu konuda en stratejik adımı, üç milyon değerinde bir sermaye ile 9 Mart 1880'de Banco di Roma'nın bir şubesini bölgede açmak olmuştur. “*Bu sermaye Osmanlı-İtalyan husumetinin artmasına yönelik bir basın hamlesi düzenlenmesine yardım etmiştir. Bankanın sermayesi 1910 yılında yüz milyon, 1912'de ise iki yüz milyon liraya ulaşmıştır. Ayrıca Libya'ya Katolik misyoner heyetler gönderilmiş, Fransızların değil İtalyanların eliyle gerçekleştirilmesi arzusuyla 1907 yılında Berka'da Fransiskan misyonerler tarafından gerçekleştirilen uluslararası kampanyaya onay verilmiştir*” (Bk. Agbılı, 2019, s. 94)

³ Koloğlu, 1999, s. 14.

kazandırmıştır⁴. İtalya'nın çıkmazı, güçlü bir direnişe rağmen 1847 sonrasında Cezayir'i tamamen ele geçiren ve İtalya'nın da yaşam alanı olarak seçtiği Tunus'u 1881'de ilhak eden Fransa'nın, 4 Kasım 1911'de Almanya ile imzalanan anlaşma sonrasında Fas'ı kontrolüne alması ve Trablusgarp'ı tehdit etmesiydi.

Fransa'nın Tunus'u ele geçirmesi sonrasında, 1882'de de İngilizlerin Mısır'ı işgaliyle, Kuzey Afrika'daki son Osmanlı toprağı Trablusgarp'a yerleşme çalışmalarını hızlandıran İtalya, Şubat 1887'de İngiltere, 1900'de Fransa, 1902'de de Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun onayını sağlayan anlaşmalar gerçekleştirmiştir⁵. 1909'da da Rusya'nın Türk Boğazlarındaki çıkarlarını tanıma karşılığında Rusya'nın da İtalya'nın Trablusgarp'taki çıkarlarını tanıdığı Racconigi Antlaşması'nı imzalamıştır. Dolayısıyla zaten “*hasta adam*” yakıştırması yapılan ve paylaşılması konusu Avrupa Devletleri arasında en önemli diplomatik sorunlardan birini teşkil eden Osmanlı Devleti, Trablusgarp Harbi'ne “*tam bir diplomatik yalnızlık içerisinde girmiştir*”. Bunda, 1881'den itibaren yürütülen başarılı İtalya diplomasisi de önemli bir etkidir⁶. Nihayet 1910 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin Yemen'de İtalya tarafından desteklenen Seyyid İdris isyanını (İtalya İdris'e yaptığı silah ve para yardımı karşılığında, ondan istihbarat ve kılavuzluk desteği almaktaydı)⁷ bastırmak için askeri birliklerini ve yenilemek amacıyla da silahlarını bölgeden çekmesi üzerine, 20 Eylül'de Deniz kuvvetlerine hazırlık emri veren İtalya, Osmanlı Devleti'ne 23 Eylül'de İttihat ve Terakki üyesi askerlerin halkı İtalyanlara karşı kışkırttıklarını gerekçe gösteren bir nota vermiştir. 27 Eylül 1911'de donanmasını Trablus önlerine göndermiş⁸, 28 Eylül'de de Trablusgarp'taki İtalyanların can ve mal güvenliğinin tehdit altında olduğunu belirten 24 saat içinde Trablusgarp'ı boşaltmasını isteyen diğer bir ultiatom vermiştir⁹. Osmanlı hükümeti ultiatomun içerdiği suçlamaları reddederken, İtalya 29 Eylül'de Preveze'de bulunan savaş durumunda olmayan Tokat ve Antalya torpidobotlarına açtığı baskın ateşi ile savaşı başlatmıştır¹⁰.

⁴1890 yılında İngiltere ve Fransa Orta Afrika'da birbirlerinin sömürge alanlarını tanıma konusunda anlaşdılar ve buna göre Trablusgarp Fransa'ya bırakılıyordu (Bk. İlkbahar, 2009, s. 83; Beydilli, 2019, s. 606-609)

⁵ Güzel, 2017, s. 89; Çetin, 2023, s. 1831.

⁶ Eker, 2019, s. 210.

⁷ Eker, a.g.m., s. 194.

⁸ Şahin, 2019, s. 342.

⁹ 28 Eylül ultiatomu şunları içermekteydi: “*Trablusgarp ile Bingazi'nin Osmanlı Devleti'nce medeniyet nimetinden yararlandırılmadığına, bölgenin kalkınmasının İtalya için birinci derecede bir mesele olduğuna, Trablusgarp ile Bingazi'de İtalyanlara vesâir yabancılara karşı Osmanlı memurları tarafından bir takım olumsuz tavırlar sergilendiğine, böyle güvensiz bir ortam sebebiyle yabancılardan bölgeyi terk etmeye başladıklarına, Osmanlı Hükümetinin ise bu duruma kayıtsız kaldığına, işbu notaya yirmi dört saat zarfında cevap verilmediği takdirde bölgenin işgal edileceği...*”. Bk. Dağlar Macar, a.g.m., s.950.

¹⁰ “*Tokat ve Antalya torpidobotları, harp ilânından haberdar olmadıkları için savaş hazırlıkları olmaksızın 29 Eylül saat 14.30'da Preveze'den önce Reşadiye'ye müteakiben Şingin'e gitmek üzere ileri harekete geçmişlerdi. Tokat, saat 14.45 gibi kuzey istikametinden 5 İtalyan muhribinin üzerine doğru geldiğini görmüştü. Aralarındaki mesafe 6.000 metreye indiğinde muhriplerden birinin ateşiyle karşılaştı. Preveze tahkimatının altına sığınmak için sancağa (sağ) manevra yaptığı sırada bütün düşman muhripleri ateş açtı. Aldığı isabetler sonucu kış kazan ve iskele (sol) makinesi çalışmaz duruma geldiğinden torpidobot 15.30'da*

Bu yıllarda Osmanlı Devleti'nde de bazı önemli olaylar yaşanmaktadır. 1908'de meşruti yönetimin tekrar hâkim olmasını sağlayan İttihat ve Terakki yönetimi, Hüseyin Hilmi Paşa'nın yerine İbrahim Hakkı Paşa'nın Sadrazamlığa (12 Ocak 1910- 30 Eylül 1911) getirilmesini sağlamıştır¹¹. Hakkı Paşa Hükümeti'nin iç ve özellikle de dış politikadaki Arnavutluk meselesi, Kiliseler Kanunu ve Trablusgarp konusu gibi bazı önemli kararlar ve uygulamaları, dönemin basınında ve bu çalışmanın konusu olan Mehtab Dergisi'nde de ciddi eleştirilere neden olmuştur. Hükümetin en çok eleştirildiği konu ise Trablusgarp'ın işgali sebebiyle olmuştur. Paşa'nın, 17 Aralık 1908- 28 Aralık 1909 tarihleri arasında Roma Büyükelçiliği görevinde bulunması sebebiyle (Sadrazamlığı sırasında Temmuz 1910'da da Avrupa seyahatinde çıkmıştır), İtalya'nın bölgeye yönelik siyasetini bilmesi gerektiği, ancak sadrazamlığı sırasında gerekli tedbirleri almadığı eleştirilerin başında gelmektedir. Nitekim onun kurduğu hükümet zamanında Trablusgarp'tan yukarıda belirtildiği gibi askeri birlik ve silahların çekilmesi, İtalya'nın telkiniyle Trablusgarp Valisi İbrahim Paşa'nın görevden alınması¹² gibi vahim sonuçları olan kararlar alınmıştır.

İtalya'nın saldırısı ile başlayan Trablusgarp savaşı sırasında iki ülke donanmaları arasında zaten büyük bir kuvvet eşitsizliği bulunmaktaydı. 1912'e kadar süren savaşta kaybedilen ve hasara uğrayan Türk harp ve yardımcı harp gemilerinin sayısı on sekizi bulmuş¹³, bu durum daha sonra başlayan Balkan ve Birinci Dünya Savaşları'nda önemli bir eksiklik yaratmıştır. Öte yandan bölgede yeterli askeri kuvveti bulunmayan Osmanlı Devleti Trablusgarp'a kuvvet de gönderememiştir. Trablusgarp-Bingazi önlerinde uygulanan ve 25-26 Eylül'den itibaren giderek daha da sıkılaştıran İtalyan ablukası nedeniyle Trablusgarp'taki birliklerini takviye edemeyen (Mısır ve Tunus üzerinden yardım gönderilmesine de İngilizler ve Fransızlar izin vermemiştir) Harbiye Nezareti, gönüllü subaylarının (bunlardan bazıları Albay Neşet Bey, Fuat (Bulca), Nuri (Killigil), Nuri (Conker), Ekrem Bey, Halil (Kut), Yakup Cemil, Ali Fethi (Okyar) Binbaşı Enver Bey ve Kolağası Mustafa Kemal Bey idi)¹⁴ liderliğindeki yerel halkın direnişi yoluyla savaşı yürütebilmiştir. Nitekim Mahmud Şevket Paşa tarafından gönderilen, 26 Eylül 1911 tarihli bir yazıyla, İtalyan işgaline karşı "*mevcut silah ve mühimmat(ın) vatansever halka dağıtılıp*"¹⁵ iç kesimlerde çete hareketi tarzında direniş uygulanması emri verilmiştir.

Mitika Koyu'ndaki Kalamış Bölgesi'ne baştankara etti. Tokat'ın durumunu gören Antalya Torpidobotu Preveze'ye geri dönerek iç limana girdi" (Bk. Eker, a.g.m., s. 184).

¹¹ Güzel, a. g. m., s. 94.

¹² "Trablusgarp, Bingazi, 12 Ada ve eldeki Balkan topraklarının kaybı yanlış atılan dış politika adımlarının neticesi olmuştur. Özel hayatındaki dikkatsizliği, özensizliği daha ötesi eleştirileri hiçbir şekilde dikkate almaması, dış politikada ise özellikle İtalya'ya mutlak itimadı onun zayıf yönleri olarak karşımıza çıkmaktadır... İtalya'nın telkiniyle Trablusgarp Valisi İbrahim Paşa'nın görevden alınıp bir süre buranın valisiz bırakılması, buradaki askeri gücün Yemen'e kaydırılması, silah ve mühimmatın ise İstanbul'a getirilmesi İtalya'ya arzu ettiği işgal ortamını hazırlamıştır. İbrahim Hakkı Paşa ise İtalya ile sağlam bir dostluk kurduğuna inanmakta ve dış politikada İtalya'ya mutlak itimat göstermektedir" (Bk. Eraslan, t.y., s. 4).

¹³ Besbelli & Ülman, 1980, s. 152.

¹⁴ Orhan Koloğlu, Trablusgarp Savaşına katılan subay, doktor ve sivillerden tespit edebildiği 69 kişinin ismini vermektedir (Bk. Koloğlu 1979, s. 20-21; Çetin, a.g.m., s. 1823.)

¹⁵ Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, 2011, s. 3.

Yine Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın da direktifiyle irtibata geçilen¹⁶ Seyyid Ahmed eş-Şerif'in önderliğindeki Senûsiyye Tarikatı'nın verdiği destek, direnişin yürütülmesinde özellikle etkili olmuştur¹⁷. Bu direniş Tobruk, Trablusgarp (9 Ekim), Derne (16 Ekim) ve Bingazi (21 Ekim) şehirlerini ele geçiren İtalyanların, yaklaşık 13 ay sonra biten savaş sonrasında bile sahil kesimi dışında, iç kesimlere nüfuz edememesine yol açmıştır. Ancak Trablusgarp hadisesi, bir süredir hazırlanmakta olan Balkan Devletleri'nce bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Bu devletlerin Osmanlı'ya karşı başlattıkları savaş üzerine hükümet 15-18 Ekim 1912'de imzaladığı Uşi (Ouchy) Antlaşması ile Trablusgarp'tan çekilmek zorunda kalmıştır.

I. Osmanlı Basın Hayatında Biyolojik Materyalist-Sosyal Darwinist Mehtab Dergisi

Mehtab Dergisi, “edebi, fenni, içtimai yenilik ve fikri inkılâbın hizmetine adanmış” bir dergi tanıtımıyla 23 Temmuz 1911 (10 Temmuz 1327-27 Recep 1329)'de yayın hayatına başlamıştır. Dergi Tanin Matbaası'nda basılmakta, Mehmet Tahir'in imtiyaz sahipliği ve Mehmet Faik (Asal)'in sorumlu müdürlüğünde çıkarılmaktaydı. İlk sayısında derginin yayın ilkeleri, gücünün yettiği oranda yenileşmeye ve fikirlerde inkılap yaratmaya çalışmak, ne kadar acı ve geleneklerle alışkanlıklara ne kadar aykırı olursa olsun toplumsal ilerleme ve gelişme için yararlı gördüğü hakikatlerle, hayatın gerçeklerini (hikmetlerini) bütün çıplaklığı ile “*sahne-i mütalaaya*” çıkartmaktan ibaret olacaktır şeklinde açıklanmıştır. Aynı açıklamada Mehtab, toplumun gelenek ve alışkanlıklarına tabi olmak fikrinden uzaktır, “*Vatanın ve heyet-i ictimâiyenin hayât-ı ruhiye ve maddiyesini kemiren evhâm ve hurâfâta, itikad-ı bâtilaya, velhasıl karanlığı yaşatan hurâfeler, cunûd-ı mevhumâta ilân-ı isyân edecektir*” ifadeleri kullanılmıştır¹⁸. Gerçekten de dergi ilk kapanışına kadar geçen beş aylık yayın hayatında düz yazı, şiir, hikâye, tefrika şeklindeki yazılar, az da olsa görseller kullanımıyla; çok eski çağlardan kaldığı düşünülen ve evham-hurafe-batıl inanç ismi verilen dinsel inanış ve alışkanlıklara karşı, kimi zaman ikna yolu, kimi zaman da saldırgan, hatta aşağılayıcı bir dil kullanılarak mücadele yürütmüştür¹⁹. Muhtemelen bu yayın politikası sebebiyle 2 Kasım 1911 tarihli

¹⁶ A.g.y., s. 7.

¹⁷“İşgalci İtalyan birliklerinin sayısı 10-12 Ekim 1911 tarihlerinde bölgede 20.000 civarında olup, Osmanlı birliklerinin sayısı Trablus'ta 2878, Bingazi'de de 1200 civarındaydı. Diğer taraftan Trablusgarp Komutanlığı'ndan gönderilen 16 Eylül 1912 tarihli şifreli bir telgrafa göre bölgede 10.000'den fazla mücahit Osmanlı Devleti'nin yanında yer alarak İtalyanlara karşı savaşıyordu”. Arslanyürek, 2019, s.1567.

¹⁸ Mehtab, 23 Temmuz 1911: 1

¹⁹ Bu dile örnek sadeleştirilmiş haliyle şu şekildedir; İstanbul'da şeriat isteyen cehele-yi avâm, Manastırda koleraya âşık. Bu düşkün aşk, bu hayvanca hırs, bu taassup cinneti, isyan halindeki cahil kitleyi kudurtmuş, “kahrolsun doktorlar vahşi teranesiyle hakka, hakikate ilim ve fenne, irfanın nuruna ve pek zayıf olan hükümet kapılarına saldırıyorlar...Ellerinde kazma kendi mezarlarını kazmaya çalışıyorlar. Olsun zaten böyleleri için toprağın altında yaşamak evladır. İshakiye Camii'nde vaaz veren müderris-i şehir beyinsiz kafasına biraz beyin vermesini Allahtan istesin. İstedikleri her şeyi yesinler, insanın hayvaniyeti yemekle devam eder, bu ahmaklar ise bunu ispat için bağıryorlar. Evlerinden sular geçsin, bunlar da tamamıyla en sefillerin yokluğuna geçsin, gurebâ hastanesindeki hastaları zorla alsınlar ki, onların ölü ruhlarını da Azrail alsın...doktorlar bu kudurmuşları Kuduz mücadele kurumlarına sevk etsinler...Bugün insan şeklinde kaç milyon hayvan helak edici koleradan kırılıyor. Birbirlerini yiyen yamyamlar da insan, yakanlar da...Dünya için bir yük olan hayatlarını kolerayla yok etmek isteyenler

15. sayısı sonrasında kapatılmış, dört ay sonra da (29 Şubat 1912’de) Sıtkızade A. N’nin imtiyaz sahipliğinde Şebtâb adıyla tekrar yayınlanmaya başlamışsa da üç sayı sonra yayın hayatına tamamen son vermiştir.

Genç bir yayın kadrosuna sahip dergi, okuyucu mektuplarından da anlaşıldığı üzere kısa sayılabilecek yayın hayatına rağmen dikkat çeken bir dergi olmuştur²⁰. Atilla Doğan’ın da belirttiği gibi, II. Abdülhamid’e karşı 1890’lardan itibaren yükselen Genç Türk muhalefetinin “en önemli dayanağı” özellikle “tekâmül” kavramı etrafında yoğunlaşan radikal sosyal Darwinist düşünceler, olmuştur²¹. Mehtab Dergisinde de aydınlık–karanlık ikileminde, Doğu toplumları ve İslam Dünyası karanlık kutupta gösterilmiş ve hayat bir savaş alanı (*cidâl-gâh*) olarak tarif edilmiştir. Dergi yazarlarının sahip olduğu inanişaya göre, hayatta zayıfların, düşkünlerin yaşam hakkı yoktur ve olmaması tabiat kanunu aynı zamanda adalettir. Hayat “*makhurları* (ezilenleri) *değil*, *kahirleri* (ezenleri), *mazlumları değil*, *zalimleri sever*. *Mazumlara acımdan, miskinlere rahm etmekten âli ve münezzehdir*”. Dolayısıyla Mehtab Dergisi’nin Osmanlı toplumu için önerisi; “*biz bu mareke-i (savaş meydanı olan) hayatta yaşamak emelinde isek “Sırat Müstakim”cilerin «medeniyet-i hayvaniye» diye adlandırdıkları şu medeniyet-i hazırayı ister istemez aynıyla kabule, memleketimizde tatbik ve icraya mecburuz*”²² şeklinde idi.

Meşrutiyetin başlarında Batıcı aydınlarda var olan, anayasal yönetime dönmenin Avrupa’da Osmanlı Devleti’ne karşı olumlu tavır değişikliği yaratacağına dair iyimser düşünceler, daha meşrutiyetin ilk aylardan itibaren aksinin yaşanması ile dağılmaya başlamıştır. Parçalanma ve ortadan kalkma sürecini başlatan olaylar zincirinin ilki olan Trablusgarp hadisesi ise iyimserliği tamamıyla ortadan kaldırmıştır. Hemen her sayısında Sosyal Darwinizm’in sloganlarını işleyen Mehtab Dergisi’nde de İtalya’nın Trablusgarp’a saldırısı sonrasında kısa bir bocalama dönemi geçirildiği konuyla ilgili yayınlarından anlaşılmaktadır. Ancak bu bocalama dönemi kısa sürmüş ve dergi Trablusgarp olaylarını da Sosyal Darwinist slogan ve temalarının geçerliliğini ispat eden birer araç olarak kullanmaya devam etmiştir.

II. İtalya’nın Trablusgarp’a Saldırısı Sonrasında Mehtab Dergisinde Çıkan Tepki Yazıları

Yukarıda belirtildiği gibi İtalya bir yandan Trablusgarp’ın işgali konusunda, Avrupa güçlerinin onayını sağlayan çeşitli diplomatik atılımlar gerçekleştirirken, diğer yandan Banco di Roma vasıtasıyla ekonomik, İtalyan okulları aracılığıyla da kültürel kanalları kullanarak, bölgeye nüfuz etme ve işgale hazır hale getirme çalışmalarını yürütmüştür. Bu bağlamda Trablusgarp’a para ve nüfus aktarmaya devam eden İtalyanlar, özellikle

kendi sıhhatlerini korumaya çalışanların hayatlarını da feda etsinler. Yaşamaya değeri olmayan böyle sefil ve kuduz bir sürünün...” Mehtab, 24 Eylül 1911: 121- 122.

²⁰“*Acaba şimdi sadedil taraftarları ne yapıyorlar ve ne yapacaklar. Mehtabın kopardığı fırtınaya, meddücezir karşı küşte-i dalaletlerine (öldürücü sapkınlık) nasıl bir mecra verecekler...*” (Mehtab, 19 Ekim 1911: 167-168).

²¹ Doğan, 2006, s. 167-336.

²² Mehtab, 19 Ekim 1911: 161-163.

1890'lı yıllarda vilâyetteki etkinliklerini daha da artırmışlardır. Osmanlı Devleti ise bu konudaki hassasiyetine rağmen İtalyanların faaliyetlerini tam olarak engelleyememiştir. Özellikle arazi satın alımına, bina inşasına dair ihtilaflar İtalya konsolosları Osmanlı valileri arasında karşılıklı şikâyet ve yazışmalara konu olmuştur.²³ İtalyanlar arazi satın alma yanında bölgedeki postane, demiryolu ve liman vb. kritik işletmeleri ellerine alma çalışmaları da yürütmüşler, özellikle de postane işletmesinde önemli bir yer edinmişlerdir²⁴.

Konuyu milli bir görev addeden bazı İtalyan basın organları da 1910'dan itibaren bölgeyle ilişkin haber ve yayınlarını arttırmıştır. “*Çoğu zaman bu haberler, Trablusgarp'ta yaşayan İtalyan vatandaşlarının uğradığı haksızlık veya Banco di Roma'ya karşı uygulanan sözde kasıtlı menfi politika*” gibi Osmanlı Devleti'ni suçlayıcı propagandalar şeklinde olmuştur²⁵. Osmanlı Devleti'nin Roma Büyükelçiliği'nin düzenli olarak takip edip, Sadaret'e rapor ettiği bu haberlerdeki milliyetçi dozun giderek arttığı ve “*özellikle Tribuna, Giornale d'Italia, La Stampa, Corriere d'Italia gibi gazetelerin yoğun bir şekilde Trablusgarp bölgesinin İtalya'ya ait olması gerektiğine*” dair İtalyan kamuoyunu hazırladığı²⁶ anlaşılmaktadır.

Buna karşılık, Osmanlı basınında konuyla ilgili ilk haberlerin, işgalin gerçekleşmesinden kısa süre önce, 1911 Eylül'ünde “*Avrupa basınında da İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal edeceğine dair haberler*”²⁷ sonrasında yer almaya başladığı gözlemlenmektedir. Hüseyin Cahit'in Tevfik Fikret ve Hüseyin Kazım Kadri ile kurduğu İttihat ve Terakki yanlısı Tanin Gazetesi konuyu ilk dile getiren basın kuruluşu olmuştur. 22 Eylül 1911 tarihli başyazısında Tanin, Avrupa'dan gelen haberleri yorumlamış ve müdahale için bir bahane yaratmamak adına sükûnet çağrısı yapmıştır²⁸. Savaş başladıktan sonra doğal olarak bütün gazetelerde konu ile ilgili haberlerin sayısı artmış, zaman zaman hükümete olan tepkinin başka yönlere kanalize edilmesine de yarayacak şekilde İttihat-ı Husumet kampanyaları açılmış, boykot ve İtalyanların ülke dışına çıkarılması çağrıları yapılmıştır. Burada belirtmek gerekir ki, meşrutiyetin başlarında Osmanlı Batıcılarının Avrupa'ya iyimser bakışı Hüseyin Cahit'in Tanin'deki ifadeleriyle: “... *Emin olunmalıdır ki Avrupa efkâr-ı umumiyesi Osmanlılardan ancak fikr-i meşrutiyete mugayir bir hareket gördükçe*

²³ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Perakende Hariciye (Y. PRK. HR.), 35/75, 30 Zilhicce 1325 (3 Şubat 1908). İtalyan konsolosları yanında Banco di Roma'nın da arazi ve toprak satın alma konuları ile ilgili örnek olarak Bk. BOA, Mütenevvia (MV), 117/ 122, 8 Zilhicce 1325 (12 Ocak 1908). Bu tür girişimlerin tehlikesinin farkında olarak Osmanlı Devleti Roma Bankası direktörünün banka namına almak istediği bu arazilerin, kimlerin uhdesinde bulunduğunu, mevkilerin değerini, genişliğini tahkik ettirmiştir (BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 3207/240481, 6 Zilkade 1325 (11 Aralık 1907); BOA, Yıldız Perakende Umumi (Y.PRK.UM.) 80/118, 29 Zilhicce1325 (2 Şubat 1908)). Mahalli yetkilileri, resmi ruhsat verme yetkisi olmamalarına rağmen özellikle Banco di Roma'nın emlak alım satım işlerini engellemeye çalışmışlardır.

²⁴ BOA, BEO, 3291/246772, 11 Rebiülevvel 1326 (13 Nisan 1908); BOA, BEO, 3297/247233, 19 Rebiülevvel 1326 (21 Nisan 1908).

²⁵ Altunsoy, 2022, s. 46.

²⁶ Altunsoy, a.g.m., s. 40, 59.

²⁷ İlkbahar, a.g.t., s. 48; Malkoç, 2020, s. 85.

²⁸ Tanin, 28 Eylül'de yani savaşın başlamasından bir gün önce, gerginlik iddialarını yalanlamıştır (Koloğlu, 1999, s. 44-45).

yüz çevirir. Avrupalılar bir devletin selamet ve necatı bir şahsa bağlı olamayacağını pek çoktan takdir etmişlerdir” şeklinde açığa vurulmuştur. Hüseyin Cahit, Avrupa ile ilişkilerde takip edilmesi gereken politikayı da “İngiltere'nin dostluğuna dayanarak düvel-i sairenin kaffesiyle hoş geçinme”²⁹ olarak özetlemiştir.

II.1 İtalya'nın Trablusgarp Saldırısı ile ilgili Mehtab'ta Çıkan Eleştiriler

Mehtab Dergisi'nde İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal harekâtı başlamadan çok kısa süre önce, (11 Ağustos 1911 tarihli 4. sayıda) Kuzey Afrika'da yaşananlar ile ilgili pejoratif bir dil kullanılarak şu yorumlar yapılmıştır: “Bugün gelen bir telgraf Alman'ın, Fransız'ın, İngiliz'in, İspanyol'un pençelerinde bir kurbağa yavrusu gibi kalan Fas sultanı Mevlay Hafız'ın çıldırđını haber veriyor. ...Müslümanlar akıllarını başlarına seri'an ve âcilen toplamaz ve Sırat-ı Müstakim yazarı efendinin medeniyet-i hayvâniye diye tavsif ettiği medeniyet ile mütemeddin olmazsa çıldırmakları nâ-mütenâhi devam ve tevessü' edecek ve o medeniyet-i hayvaniye dediğiniz medeniyetin tarsini (sağlamlaştırılması) için kullanılan bir hayvanât olduğumuz –heyhat iş işten geçtikten sonra– anlaşılacaktır”³⁰. Görüldüğü gibi dergide, emperyalist devletlerin bölgedeki yayılıma herhangi bir tepki gösterilmemekte, bu durumun Osmanlı Devleti için yarattığı tehlikelere dikkat edilmemektedir. Konu bütün sayılarda sıkça rastlandığı gibi, sadece Batılılaşmanın aciliyetini anlatabilmek için bir araç kullanılmak istenmiştir. Buna karşılık diğer basın organlarında çıkan en ufak Batı eleştirileri bile büyük tepkilerle karşılanmıştır.

İtalya'nın Trablusgarp'a saldırısı ile ilgili ilk yazı, savaşı başladığı 29 Eylül'den³¹ yaklaşık bir hafta sonra, 5 Ekim 1911'de çıkan sayısında yer almıştır. İlk yazılarda İtalya “yirminci asrın siyasi korsanı” olarak nitelendirilmiştir³². Daha sonraki yazılarda ise “Adriyatik denizinde ilân-ı harpten iki saat evvel... Torpidolarımızın verdiği selama... beş yüz gülle ile mukabele eden alçak düşmanın, hain donanması bu cebânet (korkaklık) ve vahşetinden utansın... Yirminci aşırın on birinci senesinde yaşıyoruz. Vahşet ve tagallübün tarih sahifelerinde bile okunacak zamanı geçti...” tepkisi gösterilmiştir. Bunun yanı sıra “Korsanlıkla ilhak-ı memalik etmek isteyen «İtalya'ya» resmi Avrupa'nın nefi' zatıyla (menfaatleri sebebiyle) kilitlenmiş ağızları sussa bile bütün cihan-ı tefekkür ve insaniyetin şutum-ı takbihatı (kınamaları) susmaz”³³ ifadeleriyle insanlığın bu korsanlığı kabul etmeyeceğine dair naif umutlar dile getirilmiştir.

Trablusgarp saldırısı gerek Mehtab Dergisi'nde gerekse diğer basın organlarında çıkan ilk yazılarda ansızın (nâgeh-zuhûr) yapılan bir hareket olarak tanımlanmıştır³⁴. Bu

²⁹ Azman, 1994, s. 40.

³⁰ Mehtab, 14 Ağustos 1911: 31.

³¹ Osmanlı Devleti, 29 Eylül 1911'de İtalya'nın Trablusgarp'ı bombardımanı üzerine, 30 Eylül tarihinde resmen İtalya ile savaş durumuna geçmiştir (BOA, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Evrakı (HR. HMŞ. İŞO), 203-25, 12 Zilkade 1329 (4 Kasım 1911)).

³² Mehtab, 3 Ekim 1911: 130.

³³ Mehtab, 19 Ekim 1911: 167-168.

³⁴ Mehtab, 3 Ekim 1911: 130-131.

tanımlama aslında Osmanlı basınının da çok eleştirdiği hükümete benzer şekilde, en azından Avrupa basınına iyi takip ve tahlil edemediğinin ve yukarıda belirttiğimiz gibi İtalyan saldırısının Avrupa güçleri tarafından önlenebileceğine dair umudun işaretidir. İlerleyen günlerde bu tanımlamadan vaz geçilmiş ve derginin 12 Ekim 1911 tarihli 12. sayısında İtalya'nın on altı senedir bu saldırı için hazırlık yaptığı ve Fransa, İngiltere ve Almanya'nın tarafsızlığını sağladığı yazılmıştır. İtalya'nın işgal süreci ise; “*İtalya bir ultiमतo verir. 24 saat zarfında Trablus'u tahliye ve bana teslim ediniz. Memurlarınıza emir verin müşkülât çıkarmasınlar ve âdeta bana teshilatda (kolaylıkta) bulunsunlar diyor. Daha yirmi dört saat münkâzı olmadan Trablusgarb'a hücum ediliyor. Preveze'yi topa tutuyor, diğer taraftan medeniyetli İtalyan ahali Toron (Torino) şehrindeki beyne'l-milel sergide³⁵, Türkiye şubasını yakıyordu...*”³⁶ ifadeleriyle okuyucuya duyurulmuştur.

Bilindiği gibi yerel halkın ve Osmanlı gönüllü subaylarının direnişi sonucunda Trablusgarp içlerine ilerleyemeyen İtalya, sahil şehirlerini donanmasının ateş gücünü kullanarak ele geçirmiştir. Bombardımanlar sırasında kadın-çocuk gözetilmeden sivil halkın katledilmesi üzerine Doktor Esat Kemal'in, “*en şaki bir insan, hatta birçok sıb'a-ı hayvan... (hayvan doğanlar) aciz bir kadına hilm-u şefkatle muameleyi kendine vazife bildiği halde*”, bu kadarcık bile erdemi olmayan İtalya'nın adının, tam da bu sebeple (gerçekleştirdiği zulüm ve korsanlık nedeniyle), sözde büyük devletler kitabında (*kütüb-i musanna-ı beyn-el-milelde*) muazzam devlet olarak geçtiğini yazmıştır. Onun yorumuyla: zalim “Neron”un torunları, yirminci asırda o müthiş zorbanın tam anlamıyla “*şerr'ül halefleri*” kesilerek, Trablusgarp'ta dünya tarihine her gün yeni bir facia sunmaktaydılar. Asıl önemlisi ise bütün bunlara rağmen yaptıklarının Avrupa kamuoylarınınca yine de övülmesi, amellerinin hayırlı, makbul addedilmesidir. Esat Kemal, “*bravo medeniyet!*”³⁷ serzenişiyle yazısını bitirmektedir.

II.2 İbrahim Hakkı Paşa Hükümeti'nin Yanlıları, İttihat ve Terakki Hükümetlerinin Eleştirisi

Dergide Trablusgarp'ta bunlar yaşanırken, Türkiye ahalsinin derin bir uykudan uyanıp Trablusgarp'ın elden gittiğinin farkına vardığı belirtilirken, İbrahim Hakkı Paşa kabinesinin hataları ve bu bağlamda Hakkı Paşa'yı iktidara taşıyan İttihat ve Terakki'nin takip ettiği siyaset ise şöyle eleştirilmiştir: “*Trablusgarp valisi nerede? Yok. Trablus kumandanı kim? Yok. Trablus kuvve-i muhafazası üç bin kişiden ibaret! On bin kişisi bir iki ay evvel Yemen'e sevk olunmuş? Erzak? Yok, Yok, Yok!. Bir şey var talebesinden ve*

³⁵ 29 Nisan 19 Kasım 1911 tarihleri arasında açık kalan uluslararası Torino Sergisine Osmanlı Devleti de katılmış, ancak Osmanlı Pavyonu, 29 Eylül 1911'de İtalya ile Türkiye arasında Trablusgarp Savaşı çıkmasıyla kapatılmıştır (Bk. Işıklı, 2012, s. 232).

³⁶ “*İtalya hod-behod Trablusgarb'a hücum etmedi. Evvelâ bu proje 16 seneden beri mütala'a olunmaktadır. Saniyen 1898' de Fransa'da Brison (Henri Brisson)'un re'is-i vükelâ Delkase (Théophile Delcassé)'nin Hariciye Nazırı, (Barer) in Roma'da Fransa sefiri olduğu sırada bu mesele yani Fransa'nın bu hususta bi-taraf kalması meselesi takarrür etmiş ve muahharen İngiltere'den de aynı ta'ahhüd -ü bi-taraf-i istihsâl olunmuştur*” (Mehtab, 10 Ekim 1911: 148-149).

³⁷ Mehtab, 26 Ekim 1911: 180-181.

vaktiyle rüfekâsından biri tarafından kendisine verilmiş «münezzehe» sıfatına haiz bir baş vekil! Bir baş vekil, ki İtalya burnumuza notasını dayamazdan tamam iki gün evvel meclis-i vükelâda rüfekasına «İtalya bize karşı kat'iyen muhasamata girişmez. Ben kabine reisi bulunduğça, temin ederim ki bunun ihtimali yoktur» diyor. Evet İtalya bunları yapıyor, biz diyoruz, hukûk-u beyne'd-düvel: İtalya sözümüzü kesiyor, «hukûk-u beyne'd-düvel, devletler arasında caridir ve devletler insanlardan- erkeklerden teşekkül eder» manasında bir nazarla bizi çiğniyor. Biz her sıkıştıkça «Anne!» diye bağırarak istidat iden aciz çocuklar gibi canımızın aşkı Almanya'ya teveccüh-ü ümit ediyoruz. Almanya kartalı, Türkiye'deki İtalyan tebaayı kanatları altına alarak, İtalyanlara dokunmayın, bu nasihatim size en mühim bir dostluk nişanesidir diyor. Biz susuyoruz Boykotaj yapmıyoruz, İtalyanları memleketimizden çıkarmıyoruz. Trablusgarp'ı valisiz, kumandansız, Roma'yı sefirsiz bırakmış olan bu kabine reisini divan-ı âli' ye sevk etmekle olsun bir eser-i hayat göstermiyoruz. Hikmet-i hükümet diyerek boğazımıza bir tıkaç tıkları...Pervasız söyleyeceğim; validemizden evvel validemiz olan vatani müdafaa için Trablusgarp vadilerinde göğsümü İtalyan kurşunlarına karşı koyamıyorsam «hikmet-i hükümet»'in yumruklarına da mı arz edemeyeceğim?³⁸”.

İlerleyen günlerde ise İbrahim Hakkı Paşa hükümetine eleştirilerin dozu çok artırılarak şu ifadeler kullanılmıştır. “Altı-yedi ay evvel Roma Osmanlı sefiriyle, Trablusgarp valisinden İtalya istilasına ait raporların zarflarını açma vakit bulmayan... bu bizde... gafil ve nâim (bolluk içinde yaşayan), başka milletler de olsa «rezil ve hain hükümet» ... gaflet-u nevminin (gaflet uykusunun) ceza-yı azabını acaba bu manzaralar karşısında kalben olsun çekiyor mu?”. Doktor Esad Kemal bu yazısında, Trablusgarp sahilleri top ateşine tutulurken, donanmanın Haydarpaşa önlerinde bekletilmesini de eleştirmektedir; “Vis Amiral (vice-admiral) Frabelli: Trablusgarp'ın âfâk-ı keder-ı meşhununda (keder dolu ufuklarında) çelikten donanmasıyla bir heyûlâ-ı tecavüzkar gibi dururken; ikide bir de şehrin heyecan-ı harble susmuş sahillerine cehennemden nişan veren gülleler savururken... Osmanlı filosu... Haydar Paşa önlerinde hangi düşman-ı mütecevizin ahz-ı sârına (intikam alma) memurdur? ³⁹. Dergide ayrıca “İş Trablusgarp'da değil, bütün vatan mukasseme (bölünme) tehlikesi önündedir! Ben en şiddetli bir kanaat-ı münevvere ile kaniyim ki biz vatanımızın umumunu muhafaza itmek istiyorsak bir cüz'ü için bütün fedakârlığımızı sarfetmemiz lâzımdır” ifadeleriyle sonradan gerçek olacak öngörülerde de bulunulmuştur.

Trablusgarp işgali bağlamında Mehtab Dergisi'nde İttihat ve Terakki yönetimi ve münevverler, halkın hoşuna gitmek için popülist davranmak ve radikal reformlar yapmamakla suçlanmıştır. Uzun seneler boyunca istibdatla yönetilmiş Türkiye'de, ilan

³⁸ Mehtab, 19 Ekim 1911: 162-163.

³⁹ “Vis Amiral (vice-admiral) Frabelli: Trablusgarp'ın âfâk-ı keder-ı meşhununda (keder dolu ufuklarında) çelikten donanmasıyla bir heyûlâ-ı tecavüzkar gibi dururken; ikide bir de şehrin heyecan-ı harble susmuş sahillerine cehennemden nişan veren gülleler savururken Marmara'nın mâ-i atlas sinisinden beliren bu ihtişam-ı elim ne demektir?... Osmanlı filosu... Grandi direğinde (gemi direği) sallanan ve sallandıkça al mevceler yapan bu «necm ve hilâl» bayraklarının elim-i ihtişamı altında Haydar Paşa önlerinde hangi düşman-ı mütecevizin ahz-ı sârına (intikam alma) memurdur?... (Mehtab, 19 Ekim 1911:167-168).

edilen meşrutiyetten de istenilen sonucun alınmadığından şikâyet edilmiştir. “*Barikalar asr-ı feyzindeyiz; her yıldırımında bir gece, bir gölge devriliyor...Bizde hâlâ...Şüphe ve tereddüd, zaaf ve hiras...ve bu azimsizlik devam ederse bizim için uzun bir istibdad, hem de Abdülhamid'inkinden daha yaman bir "cehl ve ta'assub istibdadı" mukarrerdir. Artık onun pençesinde otuz üç sene mi olur, bir asır mı olur inleyebiliriz*” serzenişinde bulunan yazarlar, meşruti yönetim döneminde boş inançlar konusunda herkesten aktif olmasını beklemektedir; “*...Artık biz de cehl ve ta'assub sürülerin keyfine mümâşât etmek (hoş görünmeye çalışmak, görmemezlikten gelmek) tenezzülünden kurtulalım. Bütün mânâsıyla, cehle, ta'assuba, harb ilan edelim. Hakiki bir mücahede, hak ve hakikat, ilm ve irfan, marifet ve medeniyet, mücahedesine girişelim...Öyle muhafazakâr, elastiki cümlelerle değil. Açık cesur yazılarla hür, parlak fikirleri bunların görmez gözlerine sokalım, işitmez kulaklarına işittirelim...*”⁴⁰. Buna karşılık yeni yönetimin o zamana kadarki politikaları derginin istediği oranda hızlı ve radikal bir dönüşüme evrilmemiş olmalı ki, ileri sayılarda İttihat ve Terakki hükümetleri sıklıkla eleştirilmiştir. Dergi “*Ancak yüzde beş okumak bilen bu milletin bu günkü vesâit-i ma'ârifle tenevvür etmesi bilâ mübâlağa yirminci asrın sonuncu senelerine nasiptir...*” hükmünü verdikten sonra bu süre zarfında gençlerin heder, vatanın da harap olacağını ifade etmiştir. Cehl ve taassubun cahil fakat cesur ordularının aralarında var olan müthiş bir ittihat ile hakikate galebe çaldıklarını belirten yazar Esat Kemal, “*Müttehid bir heyet-i münevverin, münevver ve cesur vasıta-ı neşriyatıyla, âlem şümul ve güzide ihtimamatıyla biz de bunlara hücum idelim*” önerisinde bulunmuştur. Çünkü “*her bir tuğyan-ı ta'assuba nazar-ı müsâmaha ile bakmak... Tekerrürünü davetten başka ne demektir? Avamın bâ'is infî'ali olacak diye düşündüğümüzü söylememek, medeni bir surette yaşamamak onların esir-i cehaleti olmak değil midir? Ya esas-ı harekâtımızda böyle bir takyîd-ü cebriye mahkûm olduktan sonra bu istibdat-ı menfura tahammül ne büyük zillettir*”⁴¹. Mehmet Hadi ise yok oluşa götüren Batının demirden pençesinden kurtulabilmek için hükümetten öncelikle mükemmel ve cesur bir kanun ve sonrasında onu yürürlüğe geçirecek dirençli devlet adamları gerekliliğini vurgulamış, en büyük düşmanın dışarda değil içeride olduğunu yazmıştır⁴².

II.3 Trablusgarp İşgaline Sessiz Kalan Avrupa Devletlerinin Eleştirisi

Trablusgarp'ın işgaline diğer Avrupa ülkelerinin sessiz kalması, radikal batıcıların birçok argümanını çürütmüş, dolayısıyla büyük bir hayal kırıklığı yaşatmıştır. Yaşanan hayal kırıklığı Tanin gazetesinde şöyle yansıtılmıştır. “*Meşruti rejimden esirgenmeyen destekleme lafları nerede kaldı? Bütçedeki askeri masrafların azaltılarak paraları ıslahata harcamamız öneriliyor. Ama hemen arkasından, hiçbir günahımız olmadığı halde vatanımıza saldırıldığını görüyoruz. Haklarımızı korumak için sonucunun Avrupa barışı açısından ne derece tehlikeli olduğunu bile bile silaha sarılacağız. Bu durumda Avrupa işe karışmak zorundadır*”⁴³. Ancak yine de eleştirilerde İngiltere, Fransa gibi

⁴⁰ Mehtab, 10 Ekim 1911: 150-151.

⁴¹ Mehtab, 10 Ekim 1911: 150-151.

⁴² Mehtab, 19 Ekim 1911: 162-163.

⁴³ Koloğlu, 1999, s. 46.

ülkelere karşı daha ılımlı bir üslup kullanılmıştır. Buna karşılık Osmanlı radikal batıcılarının II. Abdülhamid döneminden itibaren sürdürülen ve biraz da seçeneksizlikten kaynaklanan Almanya ile ilişkileri, çeşitli vesilelerle sert bir şekilde tenkit ettikleri gözlemlenmektedir. Nitekim Trablusgarp saldırısı üzerine Ayasofya Camii'nde toplanan paralarla Avrupa'nın siyasi, ilmi, insani cemiyetleri, Ayan ve Mebusan Meclisleri başkanlıkları, Lahey Adalet Divanı ve İngiltere Kralı gibi Avrupa kurum ve kuruluşlarına telgraf çekilerek derginin ifadesiyle “*şefaaf dilenilmesinin*” yanı sıra, Almanya ile ilişkiler de eleştirilmiştir. Özellikle Kral'a çekilen telgraftaki ifadeler⁴⁴ dünyanın en uzak köşelerinde dahi sömürgeleri bulunan İngiltere'ye “sen eşkiyasın” demek anlamına geldiğinden çocukça bulunmuş, “*Artık böyle tıfılâne muhakemelerin zamanı geçmiştir. Artık bilmeli ve ezberlemeli ki, kuvvetli olmamak bir cinayettir ki, cezası idamdır*” yorumu yapılmıştır. İngiltere'nin İtalya'nın Trablusgarp'ı işgaline bazı stratejik hedefler gözeterek sessiz kaldığı vurgulanmıştır. Yazarı belli olmayan “Ayasofya Encümeni” adlı bu makalede İngiltere'nin öncelikle İtalya'ya göz yumarak bu ülkeyi kendisine minnettar ve tutkun kıldığı, böylece İtalya'nın Üçlü İttifak'la bağlantısını gevşettiği ifade edilmiştir. İngiltere'nin izlediği strateji ile ayrıca Türkiye'de körü körüne devam eden Almanya dostluğuna son verilmesine de çare bulduğu yorumu yapılmıştır. Makaleye göre Türk-Alman ilişkileri, Almanya adına “*daima almaktan ve hiçbir zaman vermemekten, Türkiye için ise aled-devam vermekten ibaret bir sersem politika*” olup, İngiltere bu ilişkinin sadece Almanya'nın çıkarlarına uygun yürüdüğünün açığa çıkmasını sağlamaktadır. Halbuki Türkiye'deki gerçek münevverler ve vatanperverler senelerden beri Almanya dostluğunda saklı düşmanlığı anlatmak için çaba sarf etmiş ancak onların çabaları etkisini göstermemiştir⁴⁵.

⁴⁴ “*Devlet-i Osmâniye ecza-yı memâlikinden olan Trablus'a, dini, irki, cinsi, lisani, civarı, hatta tarihi münasebeti olmayan İtalya'nın kâffe-i hukuk-ı insâniye ve ahdiyeyi bütün alem-i medeniyete karşı ayaklar altına alarak donanmasıyla "şekâvetkârane" tecavüzüne ve hiçbir sebep ve bahane olmayarak devlet-i Osmâniyeye harb imesine yalnız sükût ve müsamaha ile görmek değil hatta teşci' ider bir mevkide bulunmak İngiltere gibi seksan doksan milyon nüfus-ı İslâmiyeye hakim olan bir devletin tâ'kib edeceği meslek-i siyâset midir?*” (Mehtab, 10 Ekim 1911: 148).

⁴⁵ “İngiltere böylece “*bir taşla iki kuş vuruyor: Evvela İtalya'ya (Trablusgarp) kapısını açık bırakmakla İtalya'yı müntedâr ve meclûb ederek ittifak-ı müselles ile İtalya'nın rabutasını gevşetiyor. Saniyen Alman-Türk dostluğunun Almanya için daima olmaktan ve hiçbir zaman vermemek ve Türkiye için ise aled-devam vermekten ibaret bir sersem politika olduğunu bütün ariyetiyle meydana çıkararak Türkiye'de körü körüne devam eden bu Almanya dostluğuna hâtıme çekilmesine çare bulunuyor. Trablusgarp vilâyetimizi istilâ iden İtalya, nur-u didemiz Almanya'nın müttelikidir. Almanya eğer Türkiye'nin dostu ise müttelik olan İtalya'ya "Yok benim dostumu ezmeyeceksin Türkiye'ye taaddi bana taaddi demektir."* demek zamanındadır. Fakat heyhat bilmem kaç seneden beri bütün hakiki ve münevver vatan-perverler tarafından Almanya dostluğunda mükbin olan düşmanlığı tenevvür için akıtılan mürekkepler, telef edilen nefisler te'sirini göstermekle bugüne kadar niçin tehhür etti! Almanya ceraidinin birinden mütercim ve (Tanin) in evvelki günkü nüshasında bir fikra gördüm. İdrak-i meflucemize ne kadar şiddetle atılmış bir şamardır, bakım: “*Türkler Almanya'nın Trablus'l İtalya'ya karşı muhafaza ve müdafa'a etmediğini muâheze etmiyorlar Türkler kendi vilâyetlerini müdafaasız, muhafazasız bıraktıklarından dolayı kendi kendilerini neden muâheze etmiyorlar?*” biz aylarca vilâyetî vâlisiz, kumandansız bıraktık, İtalya'da istila kararları verildiği ve bu kararlar şâyi olduğu bir sırada altı tabur askerimizi (Trablus) tan alıp (Yemen)e gönderdik Trablusgarb me'usu Mahmut Naci Bey'in bizzat verdiği ma'lumata bizzat merkez vilâyette her gün on beş kişi aklıktan aylardan beri telef oluyordu. Meb'us-ı muhteremler nerede idiler? Niçin o zaman kabine reisinin ve rüfekayı mesu'lesinin yakalarına sarılmadılar. Niçin hizb-i cedid, hizb-i âtik, muhâlif, muvâfık, e' âli-i müfrit, mu'tedil safsatalarıyla enerjilerini telef ittiler. Milliyet, vatan, istiklâl milli hayatı susuyorsa

Yaşanan hayal kırıklıklarının etkisiyle Sosyal Darwinist bir ifadeyle 20. yüzyılın “*Hak kuvvetlinindir*” asrı olduğu yorumları yapılmıştır. Nitekim Dr. Esat Kemal, “Yirminci Asır” başlığını taşıyan yazısında; bu asırda artık medeniyet, barış, fen ve marifet vb. değerlerin sivri, parlak süngüler üstünde durduğunu ifade etmiştir. Çok eski çağlardan bugüne vahşetin hiçbir suretle kaybolmadığını (Esat Kemale göre zaten tabiatta bir şey yok olamaz, sadece şeklini değiştirirdi), yüz binlerce sene evvel birbirine taşlarla hücum edenlerin bu günkü torunları torpiller, bombalar, kurşunlar, şarapnellerle birbirlerini mahvettiklerini belirten yazar, ilkel vahşetin biçim değiştirerek daha mükemmel bir şekle dönüştüğü yorumunda bulunmuştur. “*Beşer; yine vahşi kalmış fakat şu şartla ki: En medeni insan, en mükemmel müsellâh olan addedilmeğe başlanmıştır. Burada yalnız... Vahşet şeklini değiştirmiş ve gittikçe mükemmelleşmiştir... (Dünyanın en müterakki, en zengin, en medeni, en hür, bir kavmi sayılan) Büyük Britanya da dahil “hangi milletin vesait-i tahribiyesi çoksa, o en müterakki addedilir. ...Hukuk-u beyn’el-milel! Sulh ve müsâlemet! (Barış) İnsaniyet ve medeniyet! Bu yaldızlı haplar içindeki müthiş zehirlerle hakiki İnsaniyetin tesemmümü (zehirlenmesi) bilmem ki kaçınıcı asra kadar imtidâd edecek. Kurûn-u ibtidai’de hüküm süren “el-hükmü limen galebe” (Kuvvetli olan haklıdır, kuvvet kimin elinde ise hüküm ve hak onundur), bugün daha nafiz (sözü geçen) ve bariz bir düstur-u amel oldukça medeniyetten ziyade vahşetin tekemmül ettiğine inanmamak kabil mi? ...”* sorularına cevap arayan Esat Kemal, medeniyetin en yüksek meclislerinde, bedevi hayatın saf çıplaklığında yeşeren samimiyet, erdem ve mertliğin zerresine bile rastlamanın imkânı olmadığını belirtmiştir. Medeni dünyayı, insanlığın feryadının intikam depremiyle sarsılabilmek için de kuvvetli ve silahlı olmanın gerekli olduğunu vurgulayan Esad Kemal, “*Bu cihan; bu asır, bu beşeriyet bugün de yarın da kuvvet ve satvete harâc-güzârdır ve öyle kalacaktır. «Milletim nev-i beşer, vatanım ruy-ı zemin» (yeryüzü vatanım, insanlık milletim) gaye-i hayalîyesi bizden uzak... Hem pek çok uzaktır”*⁴⁶ hükmüne varmaktadır.

Mehmed Hadi ise “*esbap-ı müdafadan çıplak*” Doğu’nun, “*garb-ı müsellâh*”ın, kendisi hakkında beslediği ihtiraslı emellerini “*bütûn üryan-ı endamıyla müşahede ettiği*”ni, asırlardır süren gaflet ve lâkaydlığın acı-zehirli sonuçlarının inkâr edilemez bir şekilde ortaya çıktığını belirttiği yazısında, dünyada aciz ve zayıfların dayanacak güvenecek yerlerinin olmadığı, olamayacağını ifade etmektedir. “*Artık anlaşıldı ki, muhafaza-ı mevcudiyet etmek isteyenler kendi kuvvetine güvenmeli, kendi kendisine dost olmalıdır*” diyen yazar, dost kisvesine bürünenlerin (özellikle Almanya’nın) yapılan bunca haysiyet kırıcı müracaatları soğuk ve alaycı çehrelerle karşılamalarının da bunu teyit ettiğini

hissi insanımız söylesin hissi insanımızda susuyorsa hayvanlığımız bağırırsın çünkü sonumuz aç kalmaktır. İkide bir de öteden beriden istindat, istişfa’ etmekten vazgeçelim. Daha birkaç ay evvel bir içtimâ’n akabinde de (İran) ı kurtarmak için Almanya imparatoruna bir telgraf çekilmişti -ve zannedirim o encümenin ruh ve canı da yine aynı meb’us-ı muhterem veya aynı meb’us-ı muhteremler idi o sırada Abdullah Cevdet galiba (Türkiye) gazetesinde neşrettiği bir makalede bu teşebbüsü "başkasını ricâliyetiyle gerdeğe girmek" diye tavsif etmişti. Bu telgraflara verilen para ile Trablusgarb'a birkaç çuval erzâk gönderilse idi Trablus'a daha ziyade alâkadarlık gösterilmiş olurdu, susulsa idi izzet-i nefse mâlikiyetimiz hakkındaki zemm-i umûmi daha ziyade masun kalırdı". (Mehtab, 10 Ekim 1911: 149-150).

⁴⁶ Mehtab, 26 Ekim 1911: 180-181.

yazmıştır. “...Artık bilindi ki, yirminci asırda, kuvvete perestiş iden bir medeniyet-i müthişe içinde yaşıyoruz. ...Kanun şu yumulmuş koca el: müşt-i tagallübün (zorbanın yumruğu) biçaregânın dendanını kırmakta olduğunu, zaman bize ne acı yumruklarla gösterip duruyor! ...Biz görüyoruz ki, tabiat pek dehşetlidir. «Hayat canileri» olan düşkünlerin, erbab-ı atalet ve gafletin pek rahmsız bir cellat-ı bi-amanıdır. Onun huzur-u lakaydında yalvarışlar, ağlayışlar, sızlayışlar barid sükutlarla, lâl kakhahalarla karşılanır!.. Onun huzur-ı kibriyâ perverinde şâyân-ı kabul olan şey yalvarışlar, ağlayışlar, mahsul-u acz bulunan itaatler değil, ağniya gibi istiğna-füruş, akviya (kuvvetliler) gibi hakkına- şinas olmaktadır. O makhurları (ezilenleri) değil kahirleri (ezenleri), mazlumları değil zalimleri sever. Mazlumlara acımdan, miskinlere rahm etmekten âli ve münezzehdir. Onun nur-dide-i iftiharî: kuvvet, satvet, servet, hareket faaliyet galibiyet, demir, ateş ve yıldırımlardır. Bu vesait-i hayatiyeye mâlik olanlar onun damat-ı kerime-i muvaffakiyet ve muzafferiyetidir. Tarihin her yaprağı bu hakikâti haki (hikâye eden- anlatan) olan lisan-ı bürhandır. Tabiat bir kuyumcuya teşbih edilebilir. Pota-yı alemde bulunanları daima kaynatır, halisleri yaşatarak tortuları öldürür. Bir şaire benzetilebilir. Mahsul-i kudretini imkana yazar, tetkik eder. Manasızlarını mahv, işar-ı manidarını daha ziyade yaşatır”⁴⁷ şeklinde hem hayal kırıklığını hem de sahip olduğu Sosyal Darwinist kuvvet nazariyesini ortaya koymaktadır.

III. Hayal Kırıklığı ve Türkçülüğe Evrilme

Daha önce de ifade edildiği gibi, Hüseyin Cahit’in 16 Şubat 1909’da Tanin’de yayınlanan ve Avrupa kamuoyunun ancak meşrutiyete aykırı bir eylem görürlerse Osmanlılar aleyhine döneceğini, İngiltere başta olmak üzere Avrupa devletleriyle hoş geçinilmesi gerektiğini⁴⁸ ifade eden yazısı, yönetim değişikliği sonrasında Osmanlı okumuşlarındaki iyimser havayı yansıtmaktadır. Ancak bu iyimserlik boşa çıkmıştır. Büyük umutlar beslenen Meşrutiyet’in ilanı ve II. Abdülhamid’in tahttan indirilmesinden sonra Osmanlı Devleti’ni parçalanma ve yıkılışa götüren bir dizi olayın başlangıcını oluşturan Trablusgarp’ın işgali hadisesi yaşanmıştır. Bu olay Mehtab Dergisi yazarlarının da içinde bulunduğu çevrelerde yaşanan derin hüsrânın açığa vurulmasına da vesile olmuştur. Nitekim işgalin başlamasından yaklaşık bir hafta sonra “*Vakâ-ı Hâzıra*” başlığı altında, Hüseyin Cahit (Yalçın)’in Tanin’de çıkan bir yazısından alıntı ve Mehmed Hadi’nin yorumu yayınlanmıştır⁴⁹. Daha önce Batı ile ilgili en ufak eleştiriler bile kabul edilemezken, bu yazıda Meşrutiyet’in ilanından sonra Avrupa Devletlerinin tavırlarının ortaya çıkarttığı umutsuzluk gözlemlenmektedir. “*Biz artık anladık ve anlıyoruz ki hür da olsak, medeni de olsak, selim-i medeniyetin son basamağına da çıksak, mademki Türk’üz Avrupa kerime-i medeniyetine damat olamayacağız. Kendimizi bu mütemeddin (!) milletlere beğendiremeyeceğiz. Müteveffa Gladstone’un şu mealdeki acı istihzaları nakşgir-i zamirimizdir ve ebediyen silemeyeceğiz; ‘Kendime insan demeğe ar ediyorum, utanıyorum. Çünkü Türkler de insan şekil ve suretindedirler’. Merkumun bu gibi siham-i*

⁴⁷ Mehtab, 19 Ekim 1911: 161- 163.

⁴⁸ Azman, a.g.t., s.40.

⁴⁹ Mehtab, 3 Ekim 1911: 130-131.

istihzası (istihza okları) *insan olduğumuza değil şüphe yok, ki Türk oğlu Türk olduğumuza atılmıştır. Ey necip kardeşlerim, ey kahraman Türkler: Daha aldanmayalım!*"⁵⁰. Hüseyin Cahit alıntılanan yazısında o günlerde Osmanlıların çektiği derin ızdırabın sebebinin İtalyanlarla başlayan harp olmadığını; "*Demir bir kafese kapandığı için kurtların hücumuna, istihzasına uğrayarak müdafa-i nefse imkân göremeyen aslanın çektiği*" azap olduğunu yazmıştır. Mehmed Hadi ise on birinci sayıya kadar hiç rastlanmayan bir dille, bu saldırının coşan Türk ve İslam Dünyası'nın kin ve intikam hislerini köpürteceği yorumunda bulunmuştur⁵¹. Vaktiyle kahramanlığı ile Avrupa'yı titreten Türklerin, dar görüşlü bir takım ruhani (kelime İslam Dünyası'na uygun düşmese de asıl metinde vurgu bu şekildedir) ve cismani idarecilerin kötü yönetimiyle önceki ihtişamlarını ve kuvvetlerini kaybettiklerini, bunun sonucu olarak bu cihangir aslanın zincirlere vurulduğunu ifade etmiştir. Anlaşılacağı üzere radikal Batıcı olarak nitelendirebileceğimiz çevrelerde, olayların etkisiyle, Balkan Harbi'nden önce, Türkçü eğilimler çoktan başlamıştır. Doğal olarak burada dile getirilen Türkçü düşünce, aynı anda pozitivizmi de içermektedir ki, bu durum ileriki yıllarda basın, yayın, siyaset ve düşünce dünyamızda sıklıkla gözlemleneceğimiz devrin ayak sesleridir.

Bunun yanında Trablusgarp'ta yerel halkın direnişi ve bu direnişte bazı dini grupların etkisi, İslam Dünyası'nın birlikte hareketinden doğabilecek güçten yararlanılması ümitlerini de yeniden yeşertmiştir. "*Sahrayı Kebir'in, Derya-yı rig-i bi-payanında* (sonsuz kum denizinde), *cehennemi günlerin hararet-i kahriyle bir hayat bedâvetin bütün üryanlığı yaşayan, urban, kabâil... Taraf taraf Trablusgarb'a koşuyorlar... Onların aşk-ı vatanla çirpınan kalpleri; Açlık susuzluk bilmeyen azim-ı kavileri; çıplak omuzlarındaki tüfeklerin saye-i hamasetiyle İtalyanlara bir devre-i hun ve hezimet hazırlıyorlar...*"⁵² şeklindeki ifadeler bu durumu yansıtmaktadır.

⁵⁰ A.g.y.

⁵¹ "*Bugünden itibaren devlet-i merkume bütün cihan-ı İslâmın büyük ve nakâbil-i avf bir düşmanı sayılır. İtalya ihtimal, ki bugün «müdafa-i nefse imkân göremeyen aslanın» «der-i zencir» oluşundan istifade ederek Trablusgarp'ı işgal eder, ihtimal, ki şekavet-i siyasiyesinde bir dereceye kadar muvaffak olabilir. Fakat yirminci asrın bu siyasi korsanı cihan-ı etrâk ve İslam'ın umman-ı hurûşân-ı intikamını katiyen teskine muvaffak almayacak, şu umman-ı gayz ve intikamını günden güne köpürtecek, saat be saat coşturacaktır. Vaktiyle, gayret-i kahramanesiyle Avrupayı titreten, Viyana'yı taht-ı muhasaraya alan, bugün bir siyaset-i ebkem (dilsiz, ses çıkarmayan) takip eden Fransızlara Agus-ı himayesini açan bu merd ve necâbet-i fitrat Türkler bir takım avamil ve müessiratin saikasıyla evvelki mevkilerinde değildiler. Mukadderat-ı milleti elinde tutan ruhani ve cismani zimmâmdaran-ı kuteh endişanın seyiyat-i idariyeleriyle mevki-i büilend-i ikbal ve ihtişamları evvelki kuvvetini zayi itmiş, bunun neticesi olarak o şird cihangir der-i zencir idilmiştir... "Bu esaret-i muvakkate "hiçbir zaman şu necip ve kahraman milleti meys edemeyecek ecdad- pak-nejatlarının muzafferiyet-i fatihanesiyle elde edilen hâkimiyet-i Osmaniyelerini katiyen vermeyecektir. Osmanlılar dâima müstakil olarak yaşamış ve şu istiklalîyetlerini dünyayla beraber yaşatmağa da yemin itmişlerdir. Yeminlerinin altına hûn-u himmetle: «Ölmek ve yaşamak seni ey şanlı vatan» İmzalarını koymuşlardır. Namusla, izzet ve haysiyet-ı nefse, merdlik ve kahramanlıkla ölmeğe yemin itmiş bu, büyük millet yaşayacak, vatanını da yaşatacaktır" (Mehtab, 3 Ekim 1911: 130).*

⁵² "*Avrupa dest- gâhların hummayı faaliyetle yetiştirdiği âhenin kâl'alarından bizim tâbii bir kuvvet ve metanetle sakin duran memleketlerimize fırlattığı zehir efsan güllerin galibiyet muvakkatasıyla sermest-ı gurur olanlar yakın zamanda kalpsiz sinelerini delecek şecaat süngülerinin kahhar darbelerine hazırlansınlar... Osmanlılar mukadderat-ı milleti uçurumlara yuvarlayan Hakkı Paşa gâfletinin gayz ve nefretini şimdilik kalplerinizde saklayınız... Avrupa ve hile meşhur dostumuzun ahd-şikenliğine mukavemet*

Öte yandan, Trablusgarp işgali başladığında Osmanlı Devleti'nin pek çok açıdan zor şartlarda bulunması, özellikle donanmasının eksikliği, başta Donanma Cemiyeti, Hilal-i Ahmer, Talebe-i Ulûm gibi kuruluşlar olmak üzere basın aracılığı ile yardım kampanyalarının başlatılmasına yol açmış, gazetelerde iane listeleri yayınlanmıştır⁵³. Bu kampanyalara destek veren Mehtab dergisi, bu vesile ile Türk milletinin özelliklerine dikkat çekmiştir. «Numune-i Tatbikat Mektebi» ikinci sınıf öğrencisi olup, altı yedi yaşlarında olduğu tahmin edilen ve yazarın “...Küçük simasında Türklere, Türklüğe has olan bir büyüklük, bir lema'-ı necabet ve asalet parlıyor...” şeklinde tarif ettiği sevimli bir okul çocuğu ve kız kardeşlerinin kumbaralarındaki paraları yaşlı gözlerle, vatana hizmet adına donanma için bağışlamaları, yazarı “Küçüklerinde, bu büyüklük, bu âsar-ı necâbet ve asalet görülen Osmanlılar ebediyen yaşayacak, ebediyen payidar olacaklardır...” şeklinde bir yoruma ve “Ey, vatan, ölmek yolunda, var buna peymânımız râhına her dem fedadır kanımızla, canımız”⁵⁴, şeklindeki dizeleri yayınlamaya sevk etmiştir.

Derginin ilerleyen sayılarda da kurban kesme yerine kurban paralarının Osmanlı askeri ve donanmasına bağışlanmasını tavsiye eden uzun bir yazı yayınlanmış, bu vesile ile din ve din adamlarının eleştirisi de ihmal edilmemiştir. “Kurban Bayramı hulûl ediyor... Bizim kurbanlarımız kesildi. İnsan kurbanları! ...Donanmamız ser-be-zemin-i mahcubiyet durdukça biz, garbın huzur-u mağrurunda ter döke döke duracağız... Hudâ-negerde (Allah korusun) bütün İslâmların manevi ve uhrevi vatanı olan memalik-i Osmaniye'ye bir şeyler olursa akvâm-ı İslâmiyenin kaffesine son bir Fatiha okunacağı vareste-i inkârdır... Kaffe-i alem-ı İslâm kurbanlarının bedel-ı nakdisini Osmanlı donanmasına vermek hususunda bab-ı meşihattan ve ulema-yı saireden istiftâ'ya kalkışmalarını beyhude ve abes görüyoruz. Çünkü ruhanilerimizin efkâr ve lisan-ı fetva-penahileri tâli'miz gibi harap ve perişan, hal-ı hazırımız gibi müphem ve zulmet-i nişandır... Ey alem-i İslam bir sada-yı vicdaniyle size hitap ediyorum: ...Bir millet nafîle hayvan kanları dökmekle yükselemez. Güzergâh-ı intibah ve tarik-ı terakkisine dikilen heyûlâ-i istibdâd, kâbûs-u hurafatı öldürmekle sema pervaz-ı ıtıla olur. Berriye, bahriye, fûnun ve sanayiine ruh ve can vermekle canlı, kanlı bir millet olabilir”⁵⁵.

IV. Trablusgarp İşgali Vesilesiyle İslam Toplularının Batılılaşma ve Din Bağlamında Eleştirisi

idiniz! ...Mert olan fert kalmaktan korkmaz... Bu zavallı millet... Cesur, cefakâr, âli-i cenaptır, dünyanın en hâlim ve kanaatkâr, fakat en mert ve fedakâr bir milleti. «İntikam! diye bağırıyor.

Roma hükümeti bu sayha-i pür gayz ve heybetin tarrâka-ı dehşet-nakiyla (dehşetli sesiyle) ne zaman olsa tütreyecektir” (Mehtab, 19 Ekim 1911: 167-168).

⁵³ Alandağlı, 2020, s. 72.

⁵⁴“Mini mini ellerinde tuttuğu ufak bir kumbarayı uzatarak giryeli bir sada-i tûfilane ile: "Düşündüm, düşündüm. Vatanıma nasıl bir hizmette bulunayım dedim. Topladığım şu paraları vatana hizmet edebilmek arzusuyla getirdim. Bu paraları donanmamıza sarf olunmak için veriyorum” (Mehtab, 3 Ekim 1911: 140-141).

⁵⁵ Mehtab, 26 Ekim 1911: 177-180.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, işgaller yaşanırken radikal bir Batılılaşma taraftarı Mehtab Dergisi, emperyalist ülkelerin Kuzey Afrika'daki ilhaklarını Batılılaşma açısından ve daha ziyade bölge ülkelerini suçlayan bir dil kullanılarak yorumlamıştır. Dergide ne emperyalizme herhangi bir eleştiri yapılmış ne de Osmanlı Devleti için yaklaşan tehlikeye dikkat çekilmiştir. Bunun yanında diğer basın organlarında çıkan en ufak Batı eleştirileri bile büyük tepkilere neden olmuştur. Buna karşılık İslam Dünyası'na, daha kapalı bir dille olsa da dine yoğun eleştiriler yapılmış, büyük bir karamsarlık tablosu çizilmiştir. Nitekim 12 Ekim 1911 tarihli 12. sayıda bu durum belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. "İçtimaiyat" adlı başyazıda Mehmet Hadi, İslam Dünyası'nı yolunu kaybetmiş, her yanı karanlık ve her an yokluk girdabına karışacak bir gemiye benzetmiştir⁵⁶. Yazara göre evham ve esatir okulu ("*medrese-i esatir ve evham*") olan, gerçek hayata kayıtsız kalan Doğu'nun hurafeler zemini olması sebebiyle Avrupa, onun hakkında kurduğu hayal ve hedefleri, korkusuzca gerçekleştirebilmektedir. Trablusgarp bunun bariz örneğidir. Yarın bir Girit, bir Mısır, bir Makedonya meselelerinin çıkmayacağı konusunda ise milletin basiretli kesimlerine kimse güvence verebilecek durumda değildir. Gidişat iyimserleri bile endişeye düşürecek durumdadır. Yazar yardım için boş yere yapılan bütün çağrılara (dualara) karşın göklerin ve tabiatın bunlara cevap vermeyip, ezeli suskunluğunda devam ettiğini ifade etmektedir ("*Asuman ve tabiat-ı ebkemiyyet- i ezeliyesinde berdevam...*"). "*Bütün cihân-ı İslâmiyetin medâr-ı iftiharî, ümidgâhı olan koca Türkiye*"de ise evham ve hurafe düşkünü olan gafil yöneticilerin ve cahil ruhanilerinin "*saye-i ruhaniyet ve fehâmet-penahilerinde*"⁵⁷ geline durum kaygı verici bir haldedir. Hakikati itiraf vaktinin çoktan geçtiğini ifade eden Mehmet Hadi, hüküm cümlesini ise şöyle kurmaktadır: "*Hükûmat-ı İslâmiyenin sebab-i mahkûmiyet ve perişaniyesini Avrupa'ya it'af etmek pek de doğru değildir. Kişver-i maneviyatımızı yakan yikan, enzar-ı efkârımıza perde çeken, sahne-i hayatı görmekten bizi bütün bütüne mahrum bırakan ta'assub-ı câhilâne ve evhâmperverliğimizi de göz önüne getirmelidir. Koleranın intifâ'ı (ortadan kaldırılması) için kulaksız tabiata,*

⁵⁶ "*Bugün cihan-ı İslâm umman-ı hayat ve siyasiyâtta hatt-ı istikametini kaybetmiş bir sefîneye teşbih edilebilir. Ön karanlık, arka karanlık, etraf bir kısıve-i siyâha bürünmüş... Umman-ı hayat cüşân ve huruşan... Na-hûda (Gemici- vurgu orijinal metinde de bulunmaktadır. Böylece kelime oyunu yapılmaktadır) sefîne-i hayatiyyesini idareden aciz... Kudurmuş dalgalar bütün tehdidat-ı tedhişiyesiyle hücum-âver-i haşyet... Her zaman girdabın kar-ı nâyâbına gitmek melhûz ve mutasavver... Feryad-ı istimdadımız beyhude... Asuman ve tabiat-ı ebkemiyyet- i ezeliyesinde berdevam... Âlem-i İslâm mütezil (sallantıda) ve perişan... Her gün bir İslâm hükümetine darbe-i ahenin indirilmekte, ...Fas gidiyor, İran buhran içinde son ânât-ı ihtizarını (can çekişme anlarını) yaşıyor*" (Mehtab, 10 Ekim 1911: 145).

⁵⁷ Burada belirtilmesi gereken husus şudur: Osmanlı aydınlarının Batı ile temaslarının arttığı 19.yyda Avrupa'da orta çağın en güçlü kurumu kilisenin yaşattığı etkilere bir tepki olarak dine bakış genellikle materyalist, pozitivist, Sosyal Darwinist görüşlerin hâkim olmasıdır. Bu bağlamda "*doğüstü düşünce olarak telakki edilen metafizik ve dini inançlar, temelsiz ve bilim dışı*" ve "*Pozitif akıl ve eleştiri öncesi döneme ait ilkel düşüncelerden*" ibaret görülmekte ve "*rasyonalitenin hâkim olduğu modern dünyanın çağdaş sorunlarına karşı çözüm üretmediği*" düşünülmekteydi. "*Her şey aklın süzgecinden geçip yeterince rasyonalize edildiğinde ve tüm irrasyonel unsurlardan arındırıldığında, dini ve metafizik düşünceler hepsi boş inançlar mezarlığına*" dönüşeceği tasavvur edilmekteydi (Bk. Gökhan, 2020, s. 542-569). Aynı bakış açısını paylaşan Mehtab Dergisi'nde de din doğrudan-isim verilerek değil evham (kuruntu), esatir (uydurma) ve hurafe (saçma inanış, uydurma hikâye ve rivayet) kavramlarıyla ele alınıp eleştirilmiş, Doğu toplumlarının ve özellikle de İslam Dünyası'nın geri kalmasında en önemli etkenlerden olduğu savunulmuştur.

sağır asumana duaya kalkışan, karanlık dimağıyla fûnun-u barıkaya ilân-ı harp eden bir muhit, kabil değil parlamayacaktır". Anlaşılacağı üzere yazar, yaşananların veya yaşanacakların tek sorumlusu olarak evham ve hurafe olarak nitelediği inançlarından kurtulamayan, fikirleri tesettüre sokup, evham şeytanını serbest bırakan, "Ahiretpenahiler" in Meclis-i Meb'usâna bile girdiği Osmanlı ve İslam Dünyası'nı görmektedir⁵⁸.

Daha önce de ifade edildiği gibi, 1911 yılının Kurban Bayramı'nda bütün İslam Dünyası'nın özelde de Osmanlıların kurban paralarını Trablusgarp'ta savaşan Osmanlı donanması ve askerine bağışlanmasını isteyen Mehmet Hadi, bu vesileyle İslam Dünyası'nın gerilemesi ile inanç ve itikatları arasında kurduğu bağlantıyı da dile getirmiştir: "...Her emirde fetva arayan ve «lâ-yecuz» (caiz değil) hitabıyla müşerref-i cevap olanlar...«Lâ-yecüzlerle uğraşanlara, mecelle-i kavânin-i tabiat şu yazıları gösteriyor: «Zaten sizin yaşadığınız caiz değildir... biz Müslümanların şimdiye kadar alihe-i (ilahlar) evham yolunda -mahv ittiğimiz bunca mebâliği, mezarlar üstünde kestiğimiz bunca kurbanları kisve-i irşada bürünen fırka-ı dalle (sapkın) ve mudilleye (saptıran) verdiğimiz bunca altınları, mana-yı şumulüyle kurban-ı gafletimiz olan bu kadar servetleri, Osmanlı terakkiyatına sarf etmiş olsaydık bu günkü tedenni ve inhitatı göremezdik. İtalya'nın o cesaret-i küstahanesine maruz kalamazdık. Şu i'tikâdât ve itiyadat-i sakimedir, ki bugün medeniyetimizi de maneviyatımız gibi hasta ve zayıf bir hale getirmiştir. «Lâ-yecüznüvis» o kırılmalı kalemler, medeniyet, hazırayı zerre kadar hayâ etmeden, medeniyet-i hayvaniye adlandıran o kırılmalı eller hazırladıkları hangi medeniyet-i insaniye (!) ile hayvani medeniyetin kavga-yı ahenin ve ateşinine

⁵⁸“Ruhsare-i dilâram-ı efkâr mahkûm-ı "tesettür", ifrite-i evhâm serbest ve küşade-ru oldukça hayat-ı ictimâiyemiz bir şekli-î intizam ve mükemmeliyete giremeyecektir. Ben korkarım, ki devâir-i dünyeviyeye, hatta Meclis-i Meb'usâna bile baş sokan "Ahiretpenahiler" hürriyeti öldürmek, istibdâd-ı cebbaranesini yaşatmak için bu ahiretçileri elde alet edinen cismani zimamdarlar bu halde devam ettikçe, emanet-i hayatımız ehillerine, tevdi olunmadıkça eyvah...! Ki ateşin ve düzah-nişân gözleriyle şarkı tedhiş eden o medeniyet devlerinin karşısında serfûrû burde-i inkıyad olmaktan (boyun eğmekten) başka çaremiz yoktur, nasıl, ki bugün, bu hakikati, hakikat-i müthişeyi bütün acılığıyla görüyor, mecbur-ı inkıyad oluyoruz. İşi nâ-ehil ellerde kalan, efkâr-ı ahraranesi (hür fikirleri) ancak hurâfât-âlud dimağlarda yaşayan bir kuvve-i kahirenin pençesinde ezilen akvam hakk-ı hayatdan iskât edilmiştir. Bu acz ve meskenetimizle, hiç de büyüklük lafını vurmağa hakkımız yoktur.... Şu erbab-ı iktidâr ve liyâkat, şu büyük ve nevvâr dimâğlar sayesinde, ki "Şark-ı garbı" mecbur-ı inkıyâd eden "Garb-ı Şark" demirlerle, ateş ve yıldırımlarla müsellağ bulunuyor. Asâkir-ı müsliha arkasında da ûlûm-u fûnun ve hikmet-i siyâsiye ile mücehhez dimağlar safbeste-i müzaheret olarak duruyorlar. Yine şu iktidarsız, ehliyetsiz beyinlerin sayesinde, ki, şarkımız da esliha-i esâtür ile müsellağ, echeze-i hurâfât ile mücehhezdir. Şarklıların elvâh-ı efkârı sokakları kadar dar, karanlık ve levs-âluddur (pisliğe bulaşmıştır). Tâli'leri gibi harâb ve perişandır. Bugün o liyâkatsız ellerin ektiği felaket tohumlarını biz bedbaht evlatları biçiyoruz. Ey şark, ey mâtemgâh-ı alâm olan zemin, semâ-yı mukadderâtına toplanan şu evham bulutları, şu hurâfât gölgeleri daha çok zaman yaşayacak mı, yaşatılacak mıdır? Senin de mahkûm-u tesettür çehre-i nazenininin açılıp gülecek midir? Yoksa tabiat senin gözlerini dâima, dâima ağlamak için mi yaratmıştır? Bedbaht evlatların bu kadar ağladı, ağlıyor, sen hâlâ gülmedin. Ey Şark, Garbın mahsul-ü mesaisi olan kuvvete mağrur çocukları senin atâlet yüzünden fitrât-ı necibesini gaib etmiş evlâdına, hande-i istihzâ fırlatıyor, Nigâh-ı kibriya-yı penahileriyle zavallı çocuklarını mahcup ediyorlar. Sen bundan hiç de mahcup olmuyor musun? Ey bir sürü cismani ve ruhani müstebitler elinde baziçe-i (oyuncak) hevesât olan vatan, münevver evlatların istibdat-püş bir hayata artık tahammül edemiyor; ilan-ı isyan ediyorlar. Bu isyan-ı mukaddes, bu tuğyan-ı mübeccel belki seni kurtarabilecektir. Ey mütevekkil ve habide (uyuyan -uykuda) Şark, ayıl, ayıl ki seylâb-ı ihtirâs-ı garb seni yutmak için puyân ve şitâbandır” (Mehtab, 10 Ekim 1911: 145-147).

çıkabileceklerdir? Üzerine dalalet akıttıkları kâğıtları medeniyetin kızgın demirlerine siper mi edecekler? Heyhat! ... «Su testisinin taşa mukavemet edemeyeceğini ve parça parça olacağı» hâlâ bu taş kafalılar anlayamadılar mı? Yolunda bunca paralar sarf ettiğimiz, bunca kurbanlar kestiğimiz hurâfât ve hurâfeperestan bugün, dehhaş hakikatler önünde lerzân ve girizândır, mahv-u perişandır. Hâlâ gözlerimiz bu acı ve düzahî (cehennemî) hakikatleri görmüyor mu? ...Bütün alem-i İslâm mevcudiyet-i fikriyesiyle düşünmelidir, ki sönlük fikirler, çürük itikatlar, ölmüş itiyatlarla bu medeniyet-i zinde ve rahşende (parlayan-parıldayan) devrinde yaşamak katiyen mümkün olmayacaktır”⁵⁹.

Mehmed Hadi, “medeniyet-i mağrure ve mütekebbire” olarak tanımladığı Batı medeniyetinin bugün müşahede edilen gücüne, akılsızca itikatlara, yanlış alışkanlıklara, uydurmalara, evhama, hurafelere savaş açarak, ilerleme yolunda inatla duran bu melun ve kirli yüzlere tükürerek, onları rezil edip kovarak ulaştığını ifade etmiştir. Onun sözcükleri ile ne zaman ki “Hakikatten başka hiçbir dostu olmayan fen, bu melunlara ilân-ı harp ederek çarpıştı, çarpıştı. Nihayet hurafat mağlup oldu ve bu hurafatın mümessilleri olan ricâl-i kenisaiye (kilise adamları) bu mücessem hurafeler muhit-ı inkılap ve medeniyet olan Paris’ten tard edildiler, o günden itibaren” Batıya aydınlık, kuvvet, büyüklük girmeye başladı. Yine böylece özgür kalan fikirler, vicdanlar neticesinde mütefekkirler sosyal bünyeleri için faydalı, hayırlı gördüklerini söylemiş, yazmış ve dinleyecek kulaklar bulmuştur. Batı bugünkü kuvvetini sağlayan teknolojik gelişmesini de manevi hürriyetinin, fikir ve vicdan hürriyetinin sayesinde kazanmıştır. Buna karşılık Doğu’nun elinde var olan ise eski ve orta çağlardan kalan “kurûn- ulâ ve vusta yadigarı olan

⁵⁹ Mehtab, 26 Ekim 1911: 177-180. Bu tür suçlayıcı yazılara katılan N. Nihat adlı bir okuyucunun dergide yayınlanan mektubu ise şöyledir: “...Acaba şimdi sadedil taraftarları ne yapıyorlar ve ne yapacaklar. Mehtabın kopardığı fırtınaya, meddücezir karşı küşte-i dalaletlerine (öldürücü sapkınlık) nasıl bir mecrâ verecekler. Onlardan her türlü menafî-i şahsiyeden tecerrüt edip vicdanın şadısını dinlemek, tövbe-i istiğfara gelmek, hatt-ı hareketlerini, tashih ederek haiz oldukları nüfuzu zavallî milletinin terakkisine, intibahına sarf itmek... Beklenemez. Hayır, bu büyüklük onlardan beklenemez. Husumet, intikam. İşte onlara yakışan! Bu memleket mahvolsa, dünya batsa, kıyametler kopsa onlar yine o her türlü felaketin mastarı, bu günkü halimizin yegâne mesulü olan tac-u taht-ı ruhanilerini feda edemezler, cehaletin hamisi, cühelânın müheyyisi (hazırlayıcı) mütefiki ve hemhâlî olmakla iftihar ve bizi bu kuvvet-ı kahar ile tehdit ederler. Karşılarındaki manzarayı gördükçe, ikkil-i meş’umeleri (uğursuz taçları) kafalarında parçalanmak mukarrer olduğunu anladıkça: [Ey Nas! Ne günlere kaldık dünyayı densizlik bürüdü, din elden gidiyor. Ne duruyorsunuz... İşte bunlar kıyamet alametleridir. Sarılın sarılın, dört el ile dininize sarılın. Bu yalan dünyadan el çekin. Bugün varsak yarın yokuz. Varsın onlar dünyalarına tapsınlar dünya onların cennetidir. Biz dünyadan uzaklaştıkça ahirete, cennete yaklaşıyoruz. İşte bunlar düstur-ı hareketiniz olursa selamet bulursunuz. "ed- dünya akl-ı minel kâlil ve talibha-ı ezel-i mine'z-zelil. Ed-dünya cifte...» İşte bunlar düstur-u hareketinizin olursa selamet bulursunuz. Ey Nas, her şeyi yapan Allah’tır. Allah’ınıza sığınınız, onun rızasını tahsil ederseniz o da sizlerin matlubunuzu verir. Düşmanlarınızı kahreder. Kefere-ı fecerenin icat ettiği şeylerden Müslümanlara hayır gelmez onların gittiği yola gitmek küfürdür. «El ulema vereset’ül enbîyâ» ulemanızı dinleyiniz] diyecekler. Zaten şimdiye kadar söylediklerini de bundan başka bir şey değil ya! İşte bunlar bais-ı (kurtuluşuna sebep olan) selametdârın olan... Muktezası! şimdiye kadar yalnız mevkilerini tahkim, istibdatlarını idame itmeyi düşünen gürûh-u dalle (sapkın) ve mudille (saptıran) bugüne kadar başkalarına na-hak yere hitap ettiklerine bugün be- hakkın muhatap olmalıdırlar. ...İzmihlâle doğru sürükleyen tesirat-ı meşûme hala berdevam iken memleketin felaketi ile sızlayan kalplere, bugün dur da yarın... Denemez bu feryatların zamanı bu gündür. Halimiz tedrice, zamana mütehammil değildir. Geride bulunmak kabahattir. Kabahatli mevkide ikameti temdit, cezanın teşdidini mucip olur. Kurtulmak içi cesur adımlar, hatta atlamalar lazımdır” (Mehtab, 19 Ekim 1911: 167-168).

bilmem nelerimiz hep; hep o hurafe-puş dimağların çürük meyvelerinden başka bir şey değildir”. Batı milletleri özgürlüğün kutsallığında yaşarken, Doğu milletleri “*bu bedbahtlar halâ «Bab’ül esaret» de (İlm-ı fıkıh fasıllarından biri) boğuşup*” durmaktadır. Şayet hayat savaşında ayakta kalmak istiyorsak bunun çözümü “*şu medeniyet-i hazırayı ister istemez aynıyla kabule, memleketimizde tatbik ve icraya*” koyulmaktadır⁶⁰. Çünkü ona göre düşman dışımızda değil, içimizdeki boş inançlar, öncekilerin masalları, kuruntulardır. Bu düşmanları öldürmek zamanı ise çoktan geçmiştir.

SONUÇ

Fransız İhtilali’nin “Eşitlik-Özgürlük-Kardeşlik” sloganları henüz kulaklarda çınlamaktayken, emperyalist yayılmacılık hız kesmeden devam etmiş, bu bağlamda Cezayir, Tunus, Mısır ve Fas gibi Kuzey Afrika ülkeleri işgal edilmiş, 1885’te de Berlin’de Afrika’nın geri kalan bölgelerinin paylaşımı için Afrika Konferansı düzenlenmiştir⁶¹. Nihayet ekonomide ve sömürgecilikte Avrupa güçlerinin gerisinde kaldığını düşünen İtalya, Osmanlı basınının devletler hukukunu ayaklar altına almak olarak nitelendirdiği Trablusgarp işgaline başlamıştır. Bu işgal; Tanzimat dönemi Garbçılığının çok yetersiz kaldığını düşünen, Meşrutiyet’in kısa süren özgürlük ortamında daha yüksek bir sesle görüşlerini dile getirmeye başlayan Osmanlı radikal Batıcılarında hayal kırıklığı ve kısa süren bir bocalama yaratmıştır. Batı medeniyetinin aynıyla iktibas edilmesinin kurtuluş için tek çare olduğunu düşünen gruplarının sözcüsü olan Mehtab Dergisi, etkilendiği Avrupa menşeli Sosyal Darwinist akımların etkisi ile “*İtalyanların bize yaptığını hayvan ile insan arasında bir mahluk olan Eskimo, Luru, Hotanto’lara*” hiçbir sömürge devleti yapmamıştır. “*Fakat ah. ...hiçbir Eskimo memleketi de galiba Trablusgarb kadar ihmal olunmamıştır*” diyerek Trablusgarp saldırısı karşısında hayal kırıklığını dile getirmiştir. İlk yazılarda İtalya’yı korsanlık yapmakla, işgale sessiz kalan Avrupa Devletlerini de çıkarıcılıkla suçlamıştır. Ancak kısa süre sonra Osmanlı Devleti’nin ve İslam Dünyası’nın artık eski ve orta çağlarda kalmış olması gereken inançları terk edememesi sebebiyle gerilediği, Batı’nın bu tür inanışlardan kurtulduğu ve onların temsilcileri olan din adamlarını kovduğu için güçlendiği tezlerini savunan yayınlara devam edilerek, “serf oryantalizm” yapılmıştır. Yapılan bütün işgaller ve zulümlere rağmen radikal Batıcılar, bu eylemlerin temel sebeplerini Osmanlı ve İslam toplumlarının geri kalmışlığında görmüşlerdir. Adeta Avrupa merkezci medeniyet algısının üstü örtülü bir biçimde ara sıra Türkçülük çeşnişiyle gönüllü savunucusu

⁶⁰ Millet düşünüyor: biz bu mareke-i (çarşıma, çatışma) hayatta yaşamak emelinde isek “Sırat Müstakim”cilerin «medeniyet-i hayvaniye» diye adlandırdıkları mecburuz. Aksi takdirde o «medeniyet-i hayvaniye?» nin pençe-i âhenininden kurtuluş muhal-i ender muhaldir (imkânsızın imkansızdır) ... O düşman-ı bi-aman da dediğimiz gibi, tarik-i terakkiyemizi kesmiş olan evhamdır, hurafatdır. Esâtir-i evvelindir. Bunları öldürmek zamanı hâlâ gelmemiş midir? Bugün maneviyatımız son derece muhtaç-ı tedavidir. İlaç-ı ihtiyacımızı bile bile şişe-ı mektûmiyette tutanları tevsim (adlandırabilmek) edebilmek için lafz bulamıyorum!... Ey mütefekkirin-i millet!... Vazife yolunda cesaret, cesaret, cesaret! Artık izhar-ı hakikat zamanı gelmiştir. Ey mütefekkirin-i millet! Marazı teşrih edecek kalemler nerede? Öldükten sonra teşrih-ı emvâta mı kalkışacaklar?” (Mehtab, 19 Ekim 1911: 161-163).

⁶¹ Şahin, 2018, s. 247-268.

olmuşlardır. Bu bağlamda İtalya ve Avrupa devletlerini suçlamak yerine, gerileme sebeplerinin ortadan kalkması için çalışılması gerektiği, çünkü yirminci asrın kuvvetlinin haklı olduğu bir yüzyılın olduğu, hak, hukuk ve medeniyetin silahların uçlarında durduğu ifade edilmiştir.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

BOA, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Yıldız Perakende Hariciye (Y. PRK. HR.), 35/75.

BOA., Mütenevvia (MV), 117/ 122.

BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 3207/240481.

BOA, BEO, 3291/246772.

BOA, BEO, 3297/ 247233.

BOA, Yıldız Perakende Umumi (Y.PRK.UM.), 80/118.

BOA, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Evrakı (HR. HMŞ. İŞO), 203-25.

Sürelî Yayınlar

(10 Ekim 1911). “Ayasofya Encümeni”. *Mehtab* (12). 148-150.

(19 Ekim 1911). “Emniyet Sübabı”. *Mehtab* (13). 162-163.

(23 Temmuz 1911). “Meslek ve Amâl”. *Mehtab* (1). 1.

Abdüselimzâde Mehmed Hadi (26 Ekim 1911). “Düşündüklerim: İyd-ı Adha Münasebetiyle”. *Mehtab* (14). 177-180.

Esad Kemal (10 Ekim 1911). “Cehl ve Ta’assub”. *Mehtab* (12): 150-151.

Esad Kemal (19 Ekim 1911). “Elim İhtişamlar”. *Mehtab* (13). 167-168.

Esad Kemal (24 Eylül 1911). “Kahrolsun Doktorlar”. *Mehtab* (10). 121- 122.

Esad Kemal (26 Ekim 1911). “Yirminci Asır”. *Mehtab* (14). 180-181.

Es-salam Ali Mine’t-tabi’ El- Hadi (14 Ağustos 1911). “Tessedür Meselesi”. *Mehtab* (4). 29-31.

Mehmet Hadi (10 Ekim 1911). “İctimâiyat: Âlem-i İslâm”. *Mehtab* (12). 145-147.

Mehmet Hadi (19 Ekim 1911). “Anât-ı Tefekkür”. *Mehtab* (13). 161-163.

Mehmet Hadi (3 Ekim 1911). “Enzar-ı İntibah (Bu Necip Millet Yaşayacaktır)”. *Mehtab* (11). 140-141.

Mehmet Hadi (3 Ekim 1911). “Vak’a-i Hâzıra”. *Mehtab* (11): 130-131.

N. Nihad (19 Ekim 1911). “Mehtab’a”. *Mehtab* (13). 167-168.

Basılı Kaynaklar

Alandağlı, M. (2020). Dün’ü Gazetede Aramak, Anlamak: *Beyânü'l-Hak* Gazetesi (Kuruluşu, Siyasi ve Dinî Mecrası, Ele Aldığı Konular). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 37(104), 43-86.

Altunsoy, B. (2022). İtalya’nın Trablusgarp’a Nüfuzu ve Trablusgarp Savaşı’nın Başlamasında İtalya Basınının Etkisi. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 52, 31-69.

Arslanyürek, Y. (2019). Halil (Kut) Bey’in Trablusgarp Savaşı’ndaki Faaliyetleri. *Belgi Dergisi*, 18(II), 1563-1586.

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi. (2011). Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, 60(126).

Besbelli, S., & Ülman, M. (1980). *Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri 1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi (Deniz Harekâtı)* (Cilt III). Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları.

Beydilli, K. (2019). Trablusgarp Savaşı. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/trablusgarp-savasi> (Erişim tarihi: 15 Mayıs 2024)

Çetin, V. (2023). Trablusgarp Savaşı Sırasında Deniz Hakimiyeti Mücadelesinin *The New York Times* Gazetesi Haberlerine Yansıması. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1822-1835.

Dağlar Macar, O. (2017). Hilal-İ Ahmer Cemiyeti’nin Kurumsal Tarihindeki Önemli Bir Deneyim: Trablusgarp Savaşı (1911-1912). *Bellekten*, 81(292), 947-986.

Doğan, A. (2006). *Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm* (s. 167-336). Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Eker, K. (2019). 1911-1912 Türk-İtalyan Harbi Deniz Cephesi. G. Yıldız & S. Osmanlıoğlu (Ed.), *Türk-İtalyan Müşterek Harp Tarihi* İçinde (ss. 179-220). Millî Savunma Üniversitesi Yayınları.

- Eraslan, Z. (t. y.). İbrahim Hakkı Paşa (1863-1918). *Atatürk Ansiklopedisi*. ss. 1-9. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ibrahim-hakki-pasa/> (Erişim tarihi: 15 Mayıs 2024).
- Gökhan, Y. (2020). Dine Eleştirel Yaklaşımlar Bağlamında Pozitivizmin Serencamı. *Kaygı: Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 19(2), s. 542-569.
- Güzel, H. T. (2017). “Hasta Adam” Osmanlı Devleti Karşısında Başarılı Bir İtalyan Diplomasi Örneği: Trablusgarp Savaşı. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 78-118.
- Işıklı, A. (2012). *1911 Torino Sergisi*. Türkiye Fuar Albümü-Osmanlı Dönemi içinde (s. 232). İstanbul: İstanbul Fuar Merkezi.
- Koloğlu, O. (1979). *Trablusgarp Savaşı (1911-12) ve Türk Subayları*. Basın Yayın Genel Müdürlüğü.
- Koloğlu, O. (1999). *Osmanlı-İtalya Libya Savaşında: İttihatçılar, Masonlar ve Sosyalist Enternasyonal*. Ümit Yayıncılık.
- Malkoç, E. (2020). İtalyanların Trablusgarp Savaşı Sırasında Oniki Ada’yı İşgallerinin Türk Basınındaki Yankısı: İldam ve Şehbal Örnekleri. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 16(31), 79-117.
- Şahin, G. (2018). Afrika’nın Sömürgeleştirilme Sürecinde Berlin Konferansı (1884-1885) Ve Afrika Basınına Yansımaları. *Journal of History Studies*, 10(1), 247-268.
- Şahin, G. (2019). Trablusgarp Savaşı’ndan Millî Mücadele’ye Türk-İtalyan ilişkileri. G. Yıldız & S. Osmanlıoğlu (Ed.), *Türk-İtalyan Müşterek Harp Tarihi* içinde (ss. 341-354). Millî Savunma Üniversitesi Yayınları.

Tezler

- Agbılı, F. (2019). *Trablusgarp’ın İtalya Tarafından İşgali ve Osmanlı Devleti’nin Tutumu* (Doktora tezi). Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Azman, A. (1994). *Türk Basınında Siyasi Bir Gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın* (Doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İlkbahar, D. (2009). *1911-1912 Trablusgarp Savaşı ve Osmanlı Kamuoyu* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.